

LAI HISTORY

IN LAI

(Chuahkehnak)

Mizoram State Library
18077

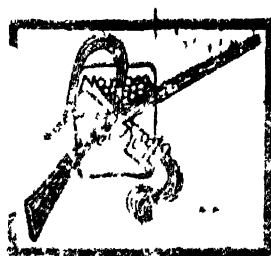

Published by Lai Autonomous District
Council, and Printed at the A. C. Press
Lunglei. G. 790.

LAI HISTORY IN LAI

(Chahkehnak)

Mizoram State Library
18077

Published by Lai Autonomous District
Council, and Printed at the A. C. Press
Lawngtlai. C. 7-0:

BE - HMAI

Hi ca-uk LAI HISTORY hi Lai mi kan chuab keh nak lo, sullam kan kai um nak hi mitampi nih kan ngahh khawh loh ca-ah khawchak lei i kan unau lo Interest a ngei mi hna lo, Mirang chan lo i ca-uk a ser mi hna zoh chun in hi ca-uk hi ser a si.

Kan Pipu liau-ah chuabkeh nak le kan um kalnak sullam hi rek ngahh ngai bmanh hna selaw, ca-uk tuan lo ca tial i chiah an rak ngahh lo ca-ah thungthar mino thawkin tial a si i, a tamtingte zawngin tial khawh a har ko. Cu a si ca-ah cun a relmi nan hrang zawng ah nan duh ming lo ruahnak a tamting kho lai lo ti ah ka ruah. Mi vialte i nan kan bawmh le a ruahgeih nan kan thiam kan in nawi ko hna.

(Z. HENG MANGA)

Arts & Culture Officer,

Lai Autonomous District Council,
Lawngtlai.

THE NAME - CHIN

Kawlrām le India rām karlak tharg
 cūng i a um mi miphun vialte hna cu
 miphun pakbat an si ko nain, anmah le
 an umnak hoib cio in an min a phunphun
 in an i sak cio. Cu hna cu: Lai, Zo,
 Mizo, Bawm, Kuki, Thodo, Meitei, Mara
 — . tiah anmah le an umnak hoib in an
 i sak cio hna.

Cu bantukin Laimi timi chung
 zongah hin a phunphun in an i then i,
 an pupa min chuankhan in min a sakmi
 zong an um i, an umnak bmun min
 chuankhan in a sakmi zong an um i, a
 phunphun in min an i sak cio dib. Tidim
 nih 'Zol an i ti i, Falam, Haka, Matu,
 Thlantlang nih 'Lai' an i u. Thlanglei
 Laitlang i a ummi zong nih Cho, Khami,
 Mara, Riang, Khu, Sho, Yaw, Kyaw an ti.

Cuticun anmah nih cun min a
 phunphun an i sak nain Mar nih cun
 'Pawi' an ti hna i, miphun dang vialte
 nih cun 'Chin' an ti hna. Mar nih 'Pawi'
 an ti mi hna cu, sullam a tgei lo i, ze-
 bmanh ruah than awk le tuaktua awk a
 um lo. A si nain 'Chin' ti mi min hi cu
 'Zeicabdah anmah nih an i auhnak min

a si lomi min hin vawlei cung miphun
vialte nih hngalh an si hnga? ti hi ruah
awk a tiak.

SANGERMANO RECORD

A.D. 1783 ah Kawlram ah Siang-
bawi rianthuan awkah a ra hmasabik mi
pa, Roman Catholic Siangbawi Father
Sangermano nih, "The Burmese Empire"
timi cauk ah cun hitihin a tial:

"Chien tlangin nichuablei degree
20:30, le 21:30, Latitude karah hin
ram dawh ngaimi pakhat 'JO' an ti
mi ram a um i, cu ram i a ummi
hna cu 'Chien miphun' kan si tiah
an i ti. Cu cu Kawlmi nih 'Chin'
tiah an kawh hna,' tiah a tial.

MIRANG RECORD

Lairam cu a hobmanh uk lomi ram
a rak si nain, 1889 kumah Mirang nih
an hun tei i, an hun uk hna tikah, an
ukmi has cu zei bentuk minung dah an
si hnga i, khuazeika in dah an rat hnga
ti cu hialhiai an thawk. Tidim miphun
hna cu, "Khuazei in dah nas rat?" tiah
an hai hna tikah, "Zo miphun kan si i,
Chimauzi in kan ra," tiah an leh hna.

Cucaah cuo Carey & Tuck nih cun,
 "Laimi Eden dum cu Ciimnuai a si,"
 tiah an tial.

1. Sangermano Rev. Father: "A Discription
 (Rome; Parbury Allen, & Co. MDCCC
 XXX III; Reprinted at the Government
 Press Rangoon.

Falam le Haka peng minung cu,
 "Zel miphun dan nan si i, khuazei in
 dah nan rat?" tiah an hal ve hna i,
 "Laimi kan si i, Lailun in kan ra," tiah
 an ti hna. Cuticun Tidim nih an chuahnak
 le an miphun chu phun dangin an chim
 i, Halkha Falam le Matu nih cun'phun
 dangin an chim. Thlanglei Laimi zong nih
 phun dangin an chim caah ze bantuk
 mi dah an si i, khuazei in dah an rat ti
 cu biatak tein an blathlai i, an hmubning
 cu cauk in an tial tikah "Kawlram le
 India ram karlak i a ummi hna cu miphun
 phun khat an si nain, India ram i a ummi
 hna cu 'Kukki miphun' an ti hna i,
 Kawlram i a ummi hna cu 'Chin miphun'
 an si tiah an ti. Cuticun kum 1896
 ah hin Laimi min cu 'Chin' tiah an rak
 fehter caah nihin tiang vawlei cung mi-

phun viakte bogalh in 'Chin' ti min an out-
thai nak hi a si 3.

Mirang nih 'Chin' tiab an rak ti
hna nak hi, a sawhsawh in a si lo i,
sullam tampi a um caah a si.

DR. TIN AUNG RUAHNING

Kawlrām catial thiambik pa Dr. Tin
Aung Rector, Rgn University nih cun,
hi thih a ti: Chin pa pakbat hi bawm
nganpi a phuth i Kawlrām ahung tlawng
an ti. Kawlrām nih cu pa an zoh tikah a
minung hmu loin a bawm phurhmi
lawng cu an hmu h i, an khuaruah a
hōr i, 'Chin' a ra, chin a ra, tiah an
zuan hnaah. A sin an va phak tikah
cun mipa a rak si i, chin cu a phurhmi
a rak si. Cucaah cun Laimi cu Chin
an ti hna", (Kawl hōh in Chin ti cu Lai
hōh in Bawm ti a si) tiah a rak tial.

PROFESSOR LUCE TIALNING

Rangoon University Professor G.H. Luce
nih cun hithin a tial ve: "Tibeto
Burman miphun Kawlrām nichuaklei in
Kawlrām chungah an rak rat hō ah hin,
Kawl lo Thet miphun bi an rak i to
lungah. Hi hō ahin Laimi phun hi
an dawagah an rak um ve ko nain, an

i tuknak ah bin chin hna cu an i tel
 hleng lo. Cu tikah Kawl a cheu le Thet
 a cheu hna nih cun an palh sual hna i,
 Laimi chu an rak kah ve theu hna.
 Cu tikah cun Kawlmi nih annih cu kap
 hna hlah u, tange- chin an si, tiah an
 ti, an ti. Kawl holh in 'Tange Chin' ti
 cu 'Hawikom' tih nak a si. Laimi cu
 hawikawm kan si caah kap hna hlah u,
 tiah an rak ti hna caah Laimi cu 'Chin'
 tiah an ti thai hna," tiah a rak tial ve.

Hi hna pahnh bia hi History a thiammi
 hna lo Laimi phun upa nih an ruat tikah
 si dawh hrimhrim a si lo. An hramthawk
 hrimhrim ah bin 'Chin' miphun hrimhrim
 rak si dawh a si deuh an ti.

3 Carey, Bertram S., & Tuck, H.N. :
 The Chin Hills Vol. I
 (Rangoon Government Printing Press) 1896.

LUNGKUA MIPHUN

Laimi phun a si mi pauh nih an
 chuahnak an chim tikan 'Lungkua in kan
 chuak' tiab an chim tih. Tidim Zo nih
 Chintuai lungkua in kan chuak an ti i,
 Falam Haka. Falamlang min Laffun Lung-
 kua in kan chuak an ti Mizo leh Hualngo
 nih Sipui Lungkua in kan chuak an ti i,

phaw viakte bongah in 'Chin' ti min an put
thai nak hi a si 3.

Mirang nih 'Chin' tiah an rak ti
hna nak hi, a sawhsawh in a si lo i.
sullam tampi a um caah a si.

DR. TIN AUNG RUAHNING

Kawram catial thiambik pa Dr. Tin
Aung Rector, Rgn University nih cun,
hi tihin a ti: Chin pa pakbat hi bawm
nganpi a phurh i Kawram ahung tlawng
an ti. Kawram nih cu pa an zoh tikan a
minung hmu loin a bawm phurhmi
lawng cu an hmuah i, an khuaruah a
har i, 'Chin a ra, chin a ra,' tiah an
zuan hnaah. A sin an va phak tikan
cun mipa a rak si i, chin cu a phurhmi
a rak si. 'Cucah cun Laimi cu Chin
an ti hna', (Kawl holh in 'Chin ti cu Lai
holh in Bawm ti a si) tiah a rak tial.

PROFESSOR LUCE TIALNING

Kangoon University Professor G.H. Luce
nih cun bitihis a tial ve: "Tibeto
Burman miphun Kawram nichusilei in
Kawram chungah an rak rat ho ah bin,
Kawl is Tibu miphun hi an rak i tu
Kangoon. Hi ho ahbin Laimi phun hi
an dawzah an rak uah ya ko nain, an

i tuknak ah bin chin hua cu an i tel
 bleng lo. Cu tikah Kawl a cheu le Thet
 a cheu hna nih cun an palb sual hna i,
 Laimi chu an rak kah ve theu hna.
 Cu tikah cun Kawlmi nih annih cu kap
 hna hlah u, tange- chin an si, tiah an
 ti, an ti. Kawl holh in 'Tange Chin' ti
 cu 'Hawikom' tih nak a si. Laimi cu
 hawikawm kan si caah kap hna hlah u,
 tiah an rak ti hua caah Laimi cu 'Chin'
 tiah an ti thai hna," tiah a rak tial ve.

Hi hna pahnh bia hi History a thiammi
 hna le Laimi phun upa nih an ruat tikah
 si dawh hrimbrim a si lo. An hramthawk
 hrimbrim ah bin 'Chin' miphun hrimbrim
 rak si dawh a si deuh an ti.

3 Carey, Bertram S., & Tuck, H.N. :
 The Chin Hills Vol. I
 (Rangoon Government Printing Press) 1896.

LUNGKUA MIPHUN

Laimi phun a si mi pawh nih an
 chuahnak an chim tikan 'Lungkua in kan
 chuak' tiah an chim oih. Tidim Zo nih
 Cijmbuar lungkua in kan chuak an ti i,
 Falam Haka. Falamlang nih Laimi Lung-
 kua in kan chuak an ti. Mizo leh Mungo
 nih Seipui Lungkua in kan chuak an ti i,

Sakta Sawmbat phun hmanh nih Bawhram
lungkua i kan chuak tiah an ti ve.

History a dot hlattu hna nih Laimi
Cimauai, Lailun, Seipui le Bawhram
lungkua i an um blan ah hin Kawhram
Kele Kahaw valley ah an rak um lio hi
fang tein ngalh an si. Laimi, pupa hna
hrimhrim zong nih "Kale Myo i an rak
um lio ah Shan Sawbua (Shan Siangpa-
hrang nih a rak kan hrem tuk i, rian a
kan tuaster i, an duhaling a tuan kho lo
mi hna kha an kut dong a tan hna i, cu
bantukin kut dong an tann kha sei khat
a si" tiah an chim. Cuti a si ahcun Laimi
nih lungkua in kan chuak an ti lengmang-
mi hi, Lailun, Cimauai, Seipui le
Bawhram lungkua i an um blan ah hin
lungkua pakhat khat ah saupi rak um
ong hna celaw a dawh.

PEKING CAVE (PEKING LUNGKUA)

Miaung bramthawknak a dothlattu
hna nih valley cing miaung vialte hi ka
lung in kan chuak i, Caucasus, Mongo-
loid in Asia ram in kan chuak tiah, an
hi nichahoi mi vialte cu Mongoloid
hmanh an si tiah, an ti Mongolian mi
phun hna in Peking Cave an timi Peking

lungkua in a chuakmi an si tiab an ti. Thil-
hlun a dot hlathlun nih Peking Lungkua
ah hin kan hnulei kum Thawngkhat i mi-
nung nib mei an kaumi vutcam le minung
nehoang an hmuh mi Laimi nih an chuah-
nak an chim tikah lungkua in kan chuak
an ti lengmangmi hi Peking lungkua i an
rak um lio bia hawi hi an chim hnga maw?

CHINLUNG LUNGKUA

Mr. K. Zawla, India Zo minung
umtuning a hlathlun nih, "Paihte miphun
zong hi Chinlung lungkua in a ra ve mi
an si," tiab a tial. Paihte miphun hi Chia-
lung lungkua in an rat a si abcun. Paihte
miphun hi anmah lawng in a ra mi a si
lo i, Laimi dang vialte he hmunkhat ah
a ra mi an si caah. Laimi an dihlak in
Chinlung lungkua in a rami si dawb an si,
Central China i a ummi vialte cu Peking
lungkua in a rami an si caah Laimi cu
Central China timi Chinlung hmun i a
ummi an si abcun. Peking lungkua in a
rak ra mi an si ti cu a fiammi a si.
Cucaah cun Laimi nih Lungkua in kan
chuak an ti lengmangmi hi Ciimnuai, Lailun
le Seipui si loin an chim duhmi cu Peking
lungkua hi a rak si deuñ lai.

Chinese History ah hia, "Choo le
 C'm pehnek a rak thawknak hmuah ni
 Chinlung liang nih a kuth, - tiah a um i,
 hi Chinese History Chinlung hi te K.
 Zawla nih a piallet Chinlung hi pakhat a
 si lo kho lo i. Pailite lawng si loin Laimi
 pahpauh hi Chinlung lungkur in a lung
 chuakni an si lai ti hi a liang ko. Tidim
 miphun nih hitihin hla an ngeib:

"Eiteng, khawikham a tuam om lo,
 KHUL a piang in kilai leog,
 Tunsung khat a piang hi ngeingei e,

Tunsung khat a piang hi ngeingei e,
 Sanggam suahpih Laigui zawag
 kham hi ngeingei e" an ti. 5

A sulkam cu:

"Kan diblak hmuakhatte ah,
 Lungkur chuak rual hmuakhat ah.
 Nu khat pa khat hrio fam nih,

Nu khat pa khat hrio fam nih,
 Chuakhat laithi kan si lo hmu?
 Zaiat kot ebin-leong hlan liang"
 hi rak a si.

Chooah sun Laimi hi Peking Caye
 in a chuakni Mongolian miphun an si i,
 kam temp. hla ah Central China tiam
 Chinlung liang hmuah an lungkur i,

mipbun phum khat si nak muisam ngei in
 an um i, Lairam an bung pbek tiengah
 bin hlan i hmun khat i an um i, nu khat
 pa khat chuek an si nak le, chungkhar
 pakhat bantuk i an umnak kha bla in an
 phuah mi a si ti cu flang tein hngalh
 kbawh a si. A si nain 'Chihlung' timi
 binun lo tiang hi Tuluk ram an hin a
 um taklak' hnga maw? Atu i Laimi ai
 ti mi hua hi, euka hmun i an rak um
 lie an cun an min an zet an rak ti hna
 hnga dah? ti bi roah a haumi a si.

CHINLUNG. UMNAK HMUN

Laimi upa tampi nih an ratnak an
 chim tikah "Zotlang in kahu ra" ti hi a
 tatobik nih an chimmi a si. 'Zotlang'
 timi hi Palam peng le. Phlantlang peng
 tahnak hmun Sunthla khua chak ah
 khin a um ve i, euka cu an ratnak an
 chimmi hi a si hnga maw? ti tiang, cu-
 ka Zotlang i an um bla an bin Sunthla in
 Lalun in, Simpi khua in. Kahu kabaw
 valsey i an um lie kha upa tampi nih
 an chim i hnga, Palam peng Zotlang si
 loim kadang Zotlang si dawh a si i,
 Palam maw Zotlang a si hnga an

umaak Zotlang min sak than haa selaw
a dawh. 6

5. Pu Sing Khaw Khal, B.A., B.R.E.;
The Theological Concept of Zo in
the Chin Tradition & Culture P.9

6. Pu Ro Thang, Ex.M.P. : in his private
Biaugraphy and Lai family Tibet tuan-
bia abhin, "Tibet miphun thlabtu cu
Zawng a si i, cu Zawng cu Yarlung valley
i Zotlang timi abhia Demonees he an rak
i um i, cu hna (Zawng le Demonees) nih
cun an kan hria," tiah a um.

Tibet ram Mep kan zoh ahcun an
ram nichuahlei Hukong nelrawn ah Zo
tlang timi cu a um taktak ca-ah, atu ho
Kawrammi vialte cu Tibet ram in a ram
kan si i, Kawram ah a rami phun thum
lak hmanh ah cun Tibetto-Burman phun
chungmi kan si tiah an ti caab, Lai mi
nih Zotlang in kan ra' tiah an timi hi
Tibet ram Zotlang hrimbrim hi a si ti
cu a siang ko.

Burmese Political History ah cun,
"Chin hna cu Manchu (Yellow River) tiva
nelrawn in in nam" hah an fial (7) Tibet
an Mep kan zoh ahcun Chinlung tlang
cu Manchu tiva neel a kulhtu a si. Cuca-

ah cun Chinese History ah "Chou le Chin pennak a rak thawhnak hmun cu Chial'ing tlang nih a kulh," a ti mi tlang hi Laimi an thawh an seemnak hmun a si ti hi a fiang i, kum tampi hnu ah Chinlung tlang in nichuahlei ah an hun i thawh i, Zotlang ahbin can saupi khua an sa ti cu a fiang mi a si.

Cuca.ah cun a 'awinak in kan chim ahcua Laimi cu Peking Lungkua in a chuakmi Mongolia niphun an si i, kum tampi hnu ah Central China i Chinlung tlang hrawng ah an um. Cuka ah cun can saupi an um hnu ah nitalaklei ah an hun i thial i, Tibet ram Zotlang (of Zothang) an hun phan. Zotlang ah cun saupi an um i cuka hmun cun Kawram lei ah an rat cu.ah Tibet mi hna he zong hin an holb le an zaza hi a khatmi tampi a um i Tibeto-Burman chuapmi an si ti zong an ti hna.

Zohchun awk ab:

!Number	!Tibet	!Kawl	!Lai	!Kachin
1	! Ching	! Tit	! Kbat	! Ai
2	! Nyi	! Hnih	! Hnih	! Nib
3	! Sum	! Tang	! Thuan	! Marum
4	! Zhi	! Lo	! Li	! Mala

6	! Nga	! Nga	! Nga	! Manga
6	! D'rog	! Chaut	! Ruk	! Kluu
7	! Duh	! Kauhut	! Sakh	! Siat
8	! Oye	! Sit	! Ruk	! Masat
9	! Gu	! Gu	! Rus	! Chikhu
10	! Chu	! Fise	! Sawh	! Paira Si

A cunglei Number reinak kan zoh
 tikah pakhat le pakhat pehtisibnak an
 neein din ch-ah, hi anphun bhi hi bman-
 khat i a rak um mi le ci khat thlab khat
 an rak si bmanprim lai ti hi a fiang.

WANGSHUTANG RECORD

Chinese Historian Mr. Wangshu-
 tang, in "The China Land of Many
 Nationalities" fimi ce-uk ah: "Tuluk ram
 laifang nelrawn ah hia nuphun hme tete
 tampt an um i, cu hna cu, Lai, Yeo,
 Chuang, Salai, Salung, Tsi, Khalkha,
 Bawm le Tibet am si; Thakglei kam
 dewh ah hia, Yau, Tung, Ling, Lai,
 Mianan le a dang-phun nampi an um
 i, (1955 ah) ah 10 million 9
 hundred an um riht. (9)

Wangshutang mi a dandami mi-
 phun thabte hi atu Lai tam ikladia ram

i a um mi miphun bi an si dih. Lai cu-Laimi: Falam, Halkha, Thlantlaang le Matu bi an si i, Yao (or) Yau cu Tidim, Pafite Thado miphun bi an si i, atu ah-cun Zo an i ti. Chuang cu Cho le Khami miphun an si i, Thlanglei Laitlaang Mindat le Kanpalet ram i a um mi h an si. Salai le Salung cu Kawl ram hmunrawn i a um mi Salai Chin (or) Hmunrawn Laimi an si i, Tai timi hna cu Thailand ram ah au um. Yau hi Lakher (or) Mara miphun bi an si i, Tung cu Zotung miphun bi an si.

Hi miphun vialte haa hi atu i Cinzah Zathang Khenglawt ti bantuk hi an rak si i, an diblak komb hin 'Chin' ti an si. 'Chin' ti cu Chinlung miphun' ti nak a si. An umnak hmun bi Chinlung hmun a si ca-ah an umnak hmun min chuankhaan in au min ah 'Chin' tiah an rak ti hna.

CHINESE HISTORICAL RECORD (10)

The Chinese Chronicle ab hin Han ho Tuhk Siangpabraog uknak cu a tang-ei bantuk hin an tial.

1. Shah Siangpabraog uknak cu B.C.21-16 Century tiang

2. Shang Siangpabraang uknak cu B.C.
18-11 Century tiang
3. Chou (West) B.C.
1100-770 tiang
4. Chou (East) " " B.C.
770-221 tiang
5. Chin " " B.C.
221- A.D. 24 tiang
6. Han " " A.D.
25 - 220 A.D. tiang.

Shang pennak cu B.C. 1766 in a thawk i Chau pennak nih B.C. 1122 ah an tei ca-ab Chau nih B.C. 1122 in 770 tiang an uk. "Chau nih Shang uknak an tei khawhaak cu, a ralkap Chiang mipun an thawk tuk ca-ab a si," tiah a tial. 'Chiang' ti mi hi 'Chin' ti a si. A chau nih Chiang tiah an tial i, a chau nih Chin tiah an tial. Cuca-ab eun Chin mipun hi B.C. 1122 lio hrimbrim ah hia hawhaak to bochan awk tlak mipun phankhat miisam ngoi in an um cang.

B. China Land of Many Nationalities:

Wangshutang pp:

TU. China Today No. 6, 1965. Release
by the Chinese Embassy, Rangoon.

Hi chan lio minung hna hi miphun
phun khat le phun khat an i do tawn
i a thawng deuh paub nih an rak i uk
tawn ca-ah Chon Siangpabraang zong
cu Chio miphun hna nih cun an rak doh
hna i, an rak tei ve hna ca-ah B.C. 221
in A.D. 24 tiang an rak uk ve hna.

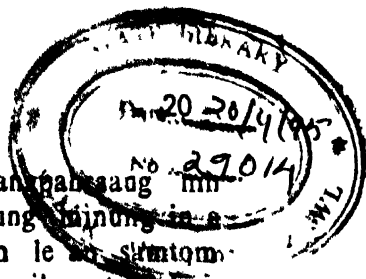
CHIN DYNASTY - SHIH HUANG TI SIANGPAHRAANG

Shi-buang Ti Ti Siangpabraang hi
Tuluk Siangpabraang lakah minthang bik
pakhat a rak si. B.C.221 ah Siangpabraang
uknak cu a laak i. hi lio ah hin amah
cu kum 23 lawag a rak si. Ngakchiate a
si lio in uknak cu a laak i, 'kum 36
chung, amah kum 59 tiang a tuan. Hi pa
nih hin thil khuaruahbar ngal pakhat a
tuahmi cu "Tuluk Ralhau" (The Great
China Wall) an ti mi Ralhau kha a si.
Yellow Sea (Rili Aihre) in Goby thetse
rawn tiang meng 4000 a saumi Ralhaupi
cu a san 20, a chahlei ah Rangleeng tuah
hahh artlaang in an kal kho. Cu tluk a
sangmi le, a chahmi cun meng 4000
san cu a chon zut ko. Chaklei in Talters
pawl nih an rak tuk lengmang hna ca-ah
kan tei kho hna hlah seh tinak ah

a tnahmi a si. Cu Ralhau cu vawlei cung
thil, khuaruahhar lakah a tel ve mi pa-
khat a si tiah an ti. (11)

SHIH HUANGTI PALACE

THILHLUN kawltu hna nih
(Archeologist) kum 1974 ah klian Peking
khua in meng 550 a hlatnak hmun pa-
khat cu an cawn i, cuka cun thil hlun
thil khuaruahhar ngahmi pakhat an hmuah
i, Chin Dynasty Siangpahraang Shi-Huang
Ti Siangpahraang lun (Palace) a si an ti.
Siangpahraang Inn Area (Palace) cu a
tung meng 21, a vaang zong meng 21 in
tung vaang path in a um i, cu chungah
cun a thlasual zong a tel. Shi-Huang
Ti Siangpahraang nih, cun Chuntlung
Laimi, tak in Ralkap 80,000 a ser hna
i, a Inn (Palace) a velchua meng 21 cu
artlaang tein a kula ter hna. A lai ah
a Siangpahraang lanpi a um i, amah le
a thanghuak hna le a Rangleeng zong
ah mitem a suai hna i a eban hna.
Chuntlung Laimi (Ralkap) hna cu pe 6
seng in a ser hna i, an thilthuan cu Puan
sawihawt an si. An Samtom cu an
lungkheeng cungah tomlangh in an i
tom dia. (12)

Sbi-Huang Ti Siangpahrang mi
 Ralkap ah Laimi chuntlung chuntlung in a
 susimi hna an thilthuam le an samtom
 zoh tikah bin, an puan sawihnawt hi Lai-
 mi pupa hna nih Puan an i sawihnawt
 ning tein a si i, an samtom zong cu Lai-
 mi lukheeng cung. samtom pawl tom-
 langh bak te a si ko.

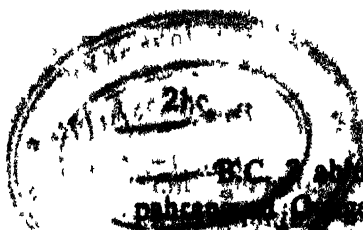
(11) Newsweek Magazine 27.9.1981

(12) The Guardian Daily News 1957,
 Rangoon ; Reproduce by the News-
 week International Magazine in 27.
 9.1981

Ca ah cun Sbi-Huangti le a , ralkap
 pawl hi Laimi hmanh ah hmailei samtom
 Laimi si dawh ngai an si. Hi Guardian
 Daily News nih a chuahmi le Newsweek
 International Magazine nih a chuahmi hi
 catialtu Pu Chawn Kio hrimbrim nih a
 hmanhmi a si hlei ah, Lai tianbia a
 dotblattu Pu Ro Thang zong nih hmailei
 samtom Laimi si dawh ngai an si tiah a ti ve.

SHI-HUANG SIANGPAHRANG

Shi-Huang Ti Siangpahrang cu B.C.
 185 ah a thi i, Siangpahrang dangdang an
 i thlang lungmang i, a hmanhmi ah Qin
 Shi-Huang Siangpahrang a bung kai.

B.C. 2 abian Qin Shi Huang Siang-
pangpang, Q. West Khan nih a tuk i a
Rahau viala a brawh dih. A.D. 24 ab
Chien-pu cu Khublai Khan nih a tuk
than haa i a tei haa caah Chin Uknak
(Ching Dynasty) viala cu a brawh dih.
Cuticun Chin Uknak cu Han Uknak nih an
tei haa i, an hrem tuk haa caah an celh
ti lo i, Chinlung tlang le Yellow tiva neel
rawn hrawng cu an chuab tak i, Tibet
ram Zotlang abian i thial. Asinain an
zam tikah hin hmanhat pi ah. zam doin,
a thipthiar in a bu a bu in an zam ca-ah
kum tanpi an rau.

CHAWNG CHING MANG LING

Marcipolo Dairy, The Sven Headen's
Trans. Himalaya, timi cauk chungah
cun : "Ching Paws lo Chin hi phun, khat
an si. Cua Chawng Ching Ling cu Tuluk
ram in a obuak i ram, dangah : uknak
pakhat a der" tiah a tiah.

Cun kum 1902 ab Latram a rak
phanmi American Missionary Sibawi
Dr. East nih, "Moricopolo nih a tialmi
Chawng Ching Ling hi. Latmi nih a kan
hin an tiah an timi Chawng Ching
Mang Ling ho hin ai khatmi a si, tiah

a tial ve

Chawng 'Ching Mang Ling hi luehng samtom Laimi lawng si join, hnulei samtom Laimi zong 'a kan bringsortu a si' tiah an ti. Lukheng cung samtom Laimi nih cun, atu an umpak Lairam an phak hau ahhin 'Chawng Ching Mang ling' ti loia 'Cong Cia le Mang Lian' an ti hna i, a biak in an biak tawn hna. Halkha Laimi nih 'A kan bringsortu Mang Lian min kan khirh' an ti i, Halkha khua an tlak hau ahhin an fapa pakhat cu Mang Lian an i sak. Mang Lian cu a thung upa i, khuavang ngai a si Nikhat cu a khuavang' an chah dio ah phusim a hung hoth i, mit zapl hmuh hogan ah khua nih a tlak i van ah a nung in a kai i a lo tiah an ti

Cu (cash' cun') "Mang Lian) cu a kan bringsortu u Cong Cia le Mang Lian nih an tiah i khuavang a si' tiah an ti. Khab ahaa lakhi Mang Lian cu. Nawi nee khab ahaa luag can donk i, atu tiang Nawi nee i thing thip hoi ngi reu lungdown cu hmoi khab 'in a hmoi i. Chawng Ching Mang Ling cu a kan bringsortu khuavang a si' tiah i, a mi da khumi Mang Lian zong cu khuavang si mah a kal ve tiah an

ruah ca-ah a lungdonh cu kum fate vok
in an biak i, kum thum dap voikhat
(phiang kum) ah hin sia in an biak tawn.
An thlaqamnak ah hin: Maw Cong Cin
aw, Maw Mang Lian aw, Maw khuazing
aw, Maw Vandar aw, kan zoh law, kan
khepb law tiah an cin tawn.

Marcopolo nih, "Chawng Ching
Ling cu Tuluk ram in a chuak i, ram
dangah uknak pakhat a ser," a ti mi hi,
Tuluk History zongah "Gangest Khan nih
Shi-Huang Ti uknak a tuk i. a Relhau
vialte a brawb dib lio ah a zam mi a si"
tiin an um ca-ah, Tuluk Chawng Ching
Ling le Laimi Chawng Ching Mang Ling
(Cong Cin le Mang Lian) hi ai khat m
an si lo kho lo.

Cuca-ah cun Chin hua cu A.D. 24
lio hrawngah hin Manchu tiva neclrawn
(Yellow River) le Chinlung hmum in an
rak zam i, Tibet, ram Zotlaang ah khua
an hung sa i, cu lio ah an hruihu cu
Chawng Ching Ling hi a si. Bangalore
khua ah "Chinlung Hotel" tiin Tuluk
pawt nih Hotel ngapni an tush mi zong
khi, Tuluk ram Chinlung hi an shuan-
khaan mi a si. Cuca-ah cun Chinlung mi

hna nih Chin Dynasty an tuah i, cu hna cu 'CHIN' ti an si. Cu Chin miphun chungah cun, Lai, Zo, Yuo, Yao, Tung, Tai, Salung, Salai, tiah miphun hmetete an rak um. Cu an min vialte cu an hon i rat pi cio ca-ah, an dihlak min ah 'Chin' ti an si i. Chinlung le Zotlaang i an rak um ho i, an phun hmetete min kha an hon i rat pi ca-ah Zo, Zotung, Lai, Bawmzo, Salai (Plain Chin) ti min an putnak hi a si.

Mi cheu nih cun 'Laimi cu Lailun Lungkua in an chuah ca-ah Laimi' ti an si, tiah ah ti tawn. A si lo, fuluk ram i an um ho in Laimi an rak si cang i, Lairam an hung phan i, Laimi ah a dor-nak a si ca tu ah 'Lailun' ti a si. Falam peng Zotlaang zong hi Tibet ram Zo tlaeng i an rak umnak phith lonak ah 'Zotlaang' tiah an aub thannak a si.

'Chin' ti zong hi, Dr. Tin Aung nih 'Bawm phor' tinak a si tiah a ti mi kha si loin, an hram thawk tein 'Chin' an si ca-ah, an rat ho i an bualoam nak tiva zong Chindwin (Chin Takbur) tiah kawn a si nak hi a si. 'Dwin' ti cu, Likhar ti a si i Chin mi hna tikbur tinak a si.

TIBET RAM IN KAWL RAM AH (X)

Chin hna ce Zetlaang ah hin zei
 can an um ti. angalh khawbnak, a um
 lo nain, can saupi an um han. ah ram
 tha deuh lo umnak tha deuh kaw! duh
 ah Hukawng tlaang kuar an bun tat i,
 thlanglet ah an rak zung. Rangoon
 University Professor C.C. Lewis zong nih,
 "Laimi phuu cu Tuluk ram laifang
 hrawogah an rak um i, cuka cun Tibet
 ramah an thawn i, Bramaputra tiva le
 Sallwan tiva hna an kaarak in an hung
 zung i kum tumpi hna ah Chindwin ti-
 va hna Kachin ram nighuahlei Hukawng
 neel rawn in Kawl ram ah an hung lut"
 tiah a tial. (13)?

Hi lo hi zetik kum hrawog dah
 a si linga?

(13) Vunson, Dr. 20 Heitong p. 28

Dr. Vunson nih cun "Buddist Biak-
 nak an duh lo dah Chin hna cu Ti-
 bet ram in an saam" tiah a
 tial. (13)?

Hi lo hi zetik kum hrawog dah a
 si linga? Professor G.H. Luce nih "Journal
 of Burma Research Society 1954" ah bi-
 tiah a tial: "Chin miphan Hukawng
 tlaang cung i an rak um lo hi A.D. 400

hrawng a si" (14) tiah a tial. Cuka cun an hung zuaog leongmang i Sallwen tiva hna an hun tan hnu ah Myitkyina le Bhamo karlak hrawng khin Kawi ram ah cun an hung lut i, Irrawaddy tiva an tan hnu ah Chindwin tiva an hung phan. Chindwin nezrawa ah cun saupi an um ca-ah, cu tiva cu Chin mi nih tikbur ah an bman an ti i, "Chindwin" tiah min an sak thai. A sullam cu 'Dwin' ti cu Kawi boh a si i, 'tikbur' tinak a si. Chin '(Laimi) Tikbur' tinak a si.

Kachin miphun he hin hmun khatah an rak ra ti hna i, Shwebo khua chak thang ah hin Kachin miphun he cun an rak um ti hna. Saupi an um ti hnu ah, Laimi cu duhsah tem thlanglei ah an zuang. Laimi le Kachin miphun cu hmun khat' i an rat hlei ah hmun khat ah saupi a um ti mi an si, ca-ah unau kan si an ti i, Kachin miphun nih hi tihin tuobin an ogeih: 'Lai pa le Kachin pa cu hmunakhat, ah an ra ti i, Lai pa cu upa deuh a si i, Kachin pa cu ngakotna deuh a si. An ra, leongmang ko i, lampi ah Kachin pa nih cun, 'ka u, pawng ka kal ta lai rak kal chung' a ti i, a u pa nih cun a kal tak. A nau pa

Kachin pa cu saupi a rau i a u pa nih
 cun a kal tak. A u pa nih cun a kal
 pah ta hnehang kung a sam tak i, a nau
 pa cu a hau cun a ra. A u pa neh cu a
 hun zula loomang ve i, a u pa nih hnehang
 kung a sah takmi cu a hun hmu
 tikah kutcaang can a rak thang cang. A
 nau pa nih cun khua a ruat i, ka u pa
 hi a thingkuang haumi hmanb kutcaang
 can a thang i, hlat tuk a kal cang lai.
 Cucuah cun ka phan kho ti lai lo a ti
 i, dawiloa cu ka ah cun a taang," an
 ti. Cucuah cun Kachin nih atu tiang in
 an sak tik hmanb ab hin khaan lawng
 pakhat hi an tuah i, a ho hmanb um
 lofa, ka u pa ca-ah tiah an awnb tiah
 an ti. Kachin nih cun Laimi cu 'Khang'
 an ti hua i, (Kench) tinak a si.

Laimi cu duhsah tein an hung
 zung lunguang i Monywa khua chak
 hrawng ah khin saupi khua an sa than.
 Kun 1971 ah kha Thiblan kawlu
 Khamzawung nih Monywa khua chak
 hman pakhat cu a cawh i, Laimi pupa
 nih nih an hman mi, Zanthawi kuai le
 hnehang kuai tote tampi a hmu.
 Zanthawi (Fungki jial le a dang shaw!)
 hua hi Laimi ti lo nih cun miphun dang

nih a hmangmi an um lo ca-ab hi Zeen-thawl hi Laimi an rak um lio i an rak hman mi a si ko lai ti cu a fiang ko. Cu thil hna cu Carbon 13 in an zoh tikah A.D. 8(4) hrawng lio thil a si tiah an ti.

Dr. F.K. Lehman nih "The Structure of Chin Society" (15) ti mi ca-uk ab, "Laimi tuahbia hi A.D. 750 hrawng in a thawk" tiah a tial. Cua-ah cun Dr. F.K. Lehman nih a tial mi bi Laimi hna Ka-chin ram Chindwin tiva kam hrawng i an um lio le Monywa hrawng i an um lio in a thawk ca-ah a si i, A.D. 750 hrawng in 800 hrawng ah hin Laimi hna cu Chindwin tiva kam hrawng le Monywa khua chak hrawng ah an rak um ti cu a fiang.

15. Dr. Vumson : 20 History p 35.

Cuka Monywa hrawng cun an hung ruang than i. Sagaing khua pawng in Irrawadi tiva le Chindwin tiva kar ah khin sau nawn an um than i, Chin Ywa an ti. Ywa ti cu khua tinak a si ca-ah Chin khua tiah an rak ti. A tu Sagaing khua khi "Chin-sub" an rak ti i, Chin Meeting tuah nak hmun tinak a si.

Zeicabdah hmurawn le hmun that-nak hin an i thial lengmang nga ti hi

ruah awk in a um. A sinain. Laimi hna
hna hin gha le kadu pawl hna kha. an
ca ve i. gha le kadu pawl cu mi tam
deuh an si ca-ah an rem hna lo. Ca hlei
ah cun, gha le kadu Kawl bi an i tu
leng nang i. Laimi nih cun, cu ti i tuk le
i doh kha an rem hna lo ca-ah an i
thialnak cu a si.

A.D. 800 hrawngah hin thial hram
an i thawk kha a si i, a cheu cu Pagan.
Nvangu, Sandaway, Prome le Irrawaddy
twa kam. Thawt khua hrawngah an um i,
cu hna cu Hmunrawn Lai (Plain Chin of
Asho Chin) timi asiloah, Salai Chin timi
Asho miphun bi an si. A cheu cu paibte
Thilin lei in an kai i Kanpalet ah an um
i, atu i Cho miphun (Talaaglei Lumi) bi
an si.

A cheu; Lai le Zo hna cu Salakyi
lei in an kai i, Phuwin tlaangah tlawmpal
an um. Phuwin tlaang i an um tio ah hin
an hruaitu upa. pakhat Pu Vung an timi
pa bi thi i; cu pa min chuanhuan cun
Pu Vung Tlaang tiab an ti. Cucu a hna
ah Kawl nih an thiam lo i. Phuwin tlaang
tiab an ti. Phuwin tlaang hi atu ah cun
Kawl nih an Pathing bialnak pura tampi
an sak i, an lungpipl hna cu an vih i, an

138

Puthian milem ah an chiah A tlaang
 cangab cun an Puthian biaknak pira
 rampi an sak i, zoh dawh ngai in an
 tuah i, khua binuk in an tlaak Cu khua
 luh lai tlaang hram ah cun Lungdonh pa
 khat a um i, cu Lungdonh ah cun Milem
 pakhat an suai i an suaimi pa cu hmai
 lei samtom a si Cucz-ah cun Kawlmi an
 um blan ah, cuka hmun ah cun Laimi
 (hmailei samtom) an rak mu ti cu a fiang
 ko (16) A samtom hmanh tomlangh in a
 si i cu Lungphun cu atu tiang bnuh
 khawh in a um

Cu hmun cun an ra than i Oksa
 tiang an tan hnuah Letsa tiva ah an bung
 tle Cuka cun a cheu cu Letsa tiva hna lei
 cu an hrawng i, Lungngo khua hrawng ah
 khin an chuak i, atu i Matu mipbun hi
 an si Matu Laimi le Chaklei Laimi hi
 nmunkhat te ah an rak ra nain Letsa
 tiva hin an rak i then A cheu cu vasum
 lei an hei hrawng i, Kalemio nelrawn ah
 khin khua an sa Cu hna cu Tidm Zo,
 Mizo Hualogo le Laimi a cheu an si Hi
 hna ni Kalemio an phak hi A D 900-
 htawng si dawh a si (17)

Halkua Talantlang Laimi hi Kalemio
 nelrawn ah kal loin, Letsa tiva i an

tlaknak hmun ah cun sau nawn khua an sak hnu ah, euka cun um thai loim, Ruri (Mapiar River) an hnu hrawn-1, Simpi khua ah hin saup khua an sa Simpi khua 1 an um ho ah hin in 800 renglo an rak si an ti.

(16) Ca tlaktu Pu Chawn Kio nih amah bimbim in 12 2 1987 ni ah excursion a va tush i a hmuhmi a si

(17) Interview with Pu Hram Mang ot Haka, Vuangtu chung bawi & Pu Rothang Ex M P , Writer of the Lai Family & His Biography

Laimi (Zo Mizo Hualngo, le Lai a chau) Kalemyo ah buag phak abhin Shan Tuluk miphun an rak um cang. Laimi cu a phan hmanung an si caah cun Shan Tuluk miphun nih cun an sal hna 1, rian fakpi in an tuanter hna An siangpahrang inn saknak le an khua kulhnak ah tlak an rawter hna Atu tiangah hin cu tlak an rawhm: le an pura sermi hna cu Kale myo, Pension sang ahkhin tampia um ko An tlakrawh rawhm: khi atu chan tlak rawhning a si lo i, Mandalay Siangpa- hrang inn an kulhnak tlakrawh he khin a a khatmi an si caah, hika hmun ah hin Laimi phun a si loim miphun dang an

rak um ti cu a fiang ko

Mi cheu nih an chimnak ah cun Kalemyo i a rak ummi hna hi Kawi miphun si loin Shan unau rual an si tiah an ti Cu hna nih cun Laimi cu an uk hna i tlak an rawhter hna An hrem hoa i rian fakpi in an tuanter hoa i tuanbia hngaltu mi cheu nih an chimnak ah cun,

An rak kan hrem tuk abhin an lungrup in rian a tñan lom hna cu an kutdong an tan hna i, an kutdong an tan mi hna hi sei khat a si, tiah an ti

Laimi hi Kalemyo abhin zeitik in an ra i zeitik tiang khua an sa ti hi a taktak hngalh khawa si lo nain A D 900 hrawng ah an phan i A D 1200 hrawng ah Kalemyo an chuah tak ti cu hngelh kbawh a si Cuticun can saupi hi hrawng ah hin khua an sak caah Kaley Valley vialte le Yaw Area ah khin khua an sa Atu i Yaw Area i a ummi Laimi vialte khi Lairam lei ah kai loin khua a sa thaimi pawl an si i, Yaw ti cu Zo timi biafang in a ra mi a si caah Laimi he chuakkhat leitlai te an rak si

ZEICAHDAH LAIRAM AH AN KAI?

"Pagan khua i a ummi Kawi Siang-pahrang pa nih hin A.D. 900 hrawng

abhin a uknak cu fakpi in a kauh i, Ni-
tlaklei ah Yaw Area tiang a kauh", tiah
Pagan History ah a um Cu ti a si ahcun
Yaw Area i a um mi taimi lo Kalemno
hrawng i awin mi taimi he cun bawh
nak tam pi a um lai ti rauh khawh a si

Cun Kawram Pagan Siangpahrang
cu Ava (Iowa) Siangpahrang nih a toi i,
'Ava Siangpahrang' uknak a hung si than
tikah A D 1964 abhin Ava Siangpahrang
nih a uknak cu thlangien ah Pegu District
tiang, nichuabiei ah Shan ram tiang Ni-
tlaklei ah India, Nitlak chaklei ah naga-
tiang a kauh (ban," tiah a um fawn

Upper Burma ah a ummi Shan
ram tiang a uknak a hei kauh ahcun
Kalemno hrawng i a ummi Laimi zong bi
hna a hnawh hna lai lo kan ti kho lo
Prof Luce zong nih "Laimi tiang i an
khi channak cu Ava siangpahrang nih a
uknak a kauh 'rangah bin a si," tiah
a tiah

Truck & Copy vol I page 20

Tuanbia blathlaltu pawl a cheu
nih an phinnak ah gun, A-rak um thung
mi Shan pawl lo Kawi nawl he uknak

an i cub i, hnahnawnak a tam tuk caah
 tlang cung lei i an kainak hi a si, tiah
 ah chim.

A zeikhom a si ah, Laimi hi khoi-
 ka an umnak hmanh ab hnahnawk join
 anmah tem dai te i a um duhmi an si
 caah hna a hnawnak hmuu paub cu an
 kianh lengmaug hna i an thial tak hna ti
 cu, cublan an umnak vihte ah theih a si
 ko caah Kaly Valley i an umnak zongah
 hin saupi khua sa cang hmanh hna selaw
 Kawi le Shan nih hna an hnawh hna
 caah an um duh ti le i an kianh hna
 caah tlang cung leiah an i thial a si ko

Pu Sing Khaw Khai nih, "The Theo-
 logical Concept of Zo in the Chin tradi-
 tion and Culture" timi cauk ah Laimi
 tlang i an kai nak a chin cu Kafey
 Valley i an un ho ah Kawi le Shan nih
 an Siangpahrang umnak inn kulbnak caah
 tlak an rawhter hna i an hrem tuk hna
 caah an kedong le an kuldong an tanmi
 hna hi sei khat a si i, cubu an celh lo
 caah a si," trah a tiel (18)

Pu Bawi Hu nih, "Zokhua Tuan-
 phung le Phunglam" timi cauk ah
 "Laimi Kale valley in tlang cunglei ah an
 kainak cu, khua a lin tuk i, fikfa a tam

tuk caah a si' uan a tial ve An tialmi
 dihlak hi a dikmi an si ko lai i ukpak
 lei an an hrem tuk na caah le, khua lin
 le fikfa an celh loh ruanga! Lairam ah
 an hun i tial a si ko i, Lairmi cu Kale
 valley in a hung kaimi an si ti cu ako
 pah nih an ti cio mi a si ko.

LAI RAM AH AN I THEK-NING

Lai (Halkha Thiantang), Laizo
 (Falam pengmi), Zo (Tidim Mar le Hual
 ngo) viahte hna hi, Kale valley an hung
 phak ah hmunkhat te ah an ra i, Kale
 valley hrawngah hmunkhat te ah khua a
 se mi si hmanh hna selaw, Kawi le Shan
 nih hna an haawh hna i tiang cung lei
 ah an hung kai tikah cun hmunkhat ah
 an hung kai kho ti lo i, ka dangdang
 ah an i thek dih cang

Tidim Zo pawl cu Cim-nuai ah
 an kal i, Mar pawl cu Seipi (Kawlin)
 ah an kal, Hmallei samtom Lairmi pawl
 cu Rus tiva an hrawng i Simpi khua
 hna ah an phan ve Lairmi pawl cu
 Simpi khua an phak ebbin in 300 thuk
 an si an ti.

Lairmi nih Ngun Nu tuania in
 pethum thuk an agei i, "Ka nu nih, ka

nư nư, dồng rạt ah e, ti va than lư
a, ka ti," tui tuabia hi Sumpi khua i
an, rak, um lio tuabia a si

Sumpi khua ah han sa' newnpi a
rak um i a hmasabik ah Khami miphon
hna cu an bua i thial than i Fafam i hua
pawng Lungpi hmunah khi an hung
um.

(18) Pu Sing Khaw Kai "The Theological
Concept of Zo in the Chin Tradition
& Culture" P. 39 Cu khawh cun

Bawmzo pawl le Khami hna cu an
hna i thial than i, aju Thlanawng khua lu
zawnah khi an rak um i, atu tiangin
an umnak cu Bawmzo khwarop' tian an
ti Cu hna cun Bawmzo pawl cu an i
thial than i Zophei Lautu Hautheng
Capi khua le Hlenpo khua ah khi a
cheu cu an um Cu hna cun in i thial
than i, Khami pawl cu Palewa ram ah
aju tiang an um than Bawmzo pawl cu
Bawm ram (Benglad' sh ram) ah, Hlang
lay le Letak pawl cu Chutkawng Hilt
Hact, ah, an i thial i, atu tiang an
um, than

Letak miphon hih hi atu i Letak
khua (Thianhang peng' kai' so thak i
sau khua man' loin, Sai nui a' thio hna

i an po Atu i 'Siapanglai Tikbur an ti
 mi zong kbia hlan Letak pawl nih an
 rak huabmi a si Pupa nih an chimnak ah
 cun, "Mithat Laimawng hmanb, siapanglai
 tikbur i an kut an i jawl ah cun an
 thiang" tiah an rak ti A sullam zeitin a
 si ti hi hngalh a si lo nain, Mithat Lai-
 mawng le misual hna bi, a rannak in an
 bung thik i, an thaih hna hlan ah an kut
 an bung i jawl manb ah cun an thiang i
 thaih khawh, zong an si lo" tiah an rak
 zumb Thianglau le Letak miphun cu an
 i thiat i, a hnu ah atu i a ummi hna nih
 khih an bun tlaak than i, a rak um cia
 m' miphun min bunh in "Letak" tiah
 an ti thai.

MATU MIPHUN

Laimi phun Run tiva hrawn in
 Laimi lei ah an bung kai tikah hin,
 Matu miphun hna cu Letsa tiva hna lei
 an hrawng lengmang i, Letsa tiva a dengo
 hna ah Bawin va leish an va liam i, atu
 Lunggo khua le Lotaw khua karlak i
 Luithang cerb ah khih an va chuek i, cu-
 ka ah cun sau, nawp, khua an va an, An
 hnu in Zotung pawl nih an bun zulu ve

hna i, Lurthang cerh ah cun an hun p'ak
 hna i, cuka cun sau naw i khua an sa ti
 hna Matu le Zoturg unau chuakkhat an
 si ca-ah, Luithang cern ah cun khua an
 sa ti nain, hika i khua kan sak ti hai ab
 cun ram kan rgei lai lo ti ruah ah an i
 then than i Matu cu atu Matupi ah khin
 an kal i, Zotung cu Luith ng cerh ah
 cun an hung taang Zotung pawl nih cun
 cuka hmun browngah cun khua an hun
 tlaak i an tlaak himasabik mi khui cu
 Aika khui khi a si i atu tiang a hmun
 Cu hnu ah cun Lungdaw khua Keitung
 khua le Simpi khua hni khi an hun
 tlaak than

MARA MIPHUN

Mara (or) Lakher miphun hna hi
 Laimi pawl he hmukhat te ah Simpi
 khua tiang an ra ti hna i Simpi khua in
 Felam khua pawng Lungpi khua hmun i
 a hun i thial hmaza mi Khami Bawmzo
 Leitak, tharg'au h hmukhat ah an
 ra ti hna i, Lungpi cun thlanrawn ah
 Bawmzo le Khami le ti h an kal ti thar
 Thlanrawn khui cun an haw le kalnak
 Zophei Lautu lei uh kal lo a Thlantlaang

le Khuaso karlak Marau tiang ah khin an
rak um. Asinain, an haw le lo i an mah
lawng cuka i k'wasak cu an ngamh lo
ca-ah an i thial than i. Sabawng le Capi
khua hna ah an va um An rak umpak
Marau tiang kha an phun mih ah an i
bunh i. Mara miphun tiab an ti thai
(Hake nih miram an ti hne) Cu hnu ah
cu miphun hme te te phun li ah an i
thet than i. Thosai. Zyhno, Capi le Haw
thai ti an s'

HUALGO LE MAR MIPHUN

Hualgo miphun le mar miphun
bi knulei samtom phun an si i Zo timi
phun chungah a tel mi an si i atu sh
cun Kachin Zo le Mizo tiab an ti cang
Mizo miphun bi a hlan ah cup mar ti
an rak si i, Miraang an hung kai tikah,
Lusei an ti hna

Lusei m'phun cu Seipui khua ah
an rak um i, cu hna cu chakhuak hrin
thiak an rak si. Atu bi Sarlo baw le
Thangur baw ai timi khi Lusei (chak-
huak) phothlak ngai ngai an si i.
Sarlo Thangur an si i, Thangur an pa
cu Boklak an si i, Boklak pa cu Za-

hmuak a si Zahmuak pa cu Ralna a
si Paihte miphun a si

Saipui khua i a ummi Lusei le
Chindwin t va ral i a ummi Paihte mi-
phun cu an rak i tu i, Paihte pi Ralna
cu Lusei nih cun an rak tlaib Ralna cu
Lusei nih cun Sal ah an zuat i, Nupi
an thit piak i Chuahdawn a brin
Chuahdawn nih Zahmuak Zahmuak nih
Zadeng Pahan Thangluah Thangur
Rivung le Rokhum a hrin hna Hi hna
unau rual h an chuak cho i min thang
an si ca ah an bawi le zong cu an hun
tei hna Thangur nih Corgduh le
Thawngmang a hrin i Thawngmang nih
Sailo a hrin Sailo h in thlak nih cun
mar cu an uk hna

SIMPI IN LAILUN AH

Laimi nih Simpi khua an hung
phak hi A D 1400 hrawng si dawh a si
Simpi ah hin sau nawn cu khua an sa
rua i A D 1500 hrawng a si cang Simpi
khua i taangmi Laimi pawl cu an hun
i thial than i Sunthla khua taw Lailun
Luegkua ah an hung phan Pu Bawihu,
B A nih "Zokhua Tuanphung le Phung

lam", tumi Ca-uk a tiapnak ah, "Falam
miphun a cheu lo Haka, miphun hna cu
Varung in Lailun ah an ra" tiab a tiab
Varung khua tumi cu atu ah cun Bamboo
Camp tiab an ti cang i, Varung khua cu
Falam peng lo Tidim peng ramri ah a si
i, Laimi nih Simpi khua cu an phan
amasibik ti cu Ngunna Tuanba in
hengah a si ca'ah, Simpi in Lailun phak
hian ah Varung ah va kal nak sullam a
um lo ca-ah, an mah Zokhua mipnun' tu
m, Kale valley in Lairam lei i an hung
kat ah hin, Tidim Zo sinin an ra i Kale
in Bangzang ah, Bangzang in Varung ah
an ra i, Varung in Tidim he an i then i
Lailun ah Lairam an hawi le he cun i ton
than dawh an si

Laimi pawl cu Lailun ah hin sau
ngaigai an rak um rua lo Falam peng
lo Thlantlaang peng ramri Zotlaang hmun
ah an hun i thial than i Zo laang tu ah
hin a za ceu cu khua an sa. Zotlaang
hmun hin Haka lo Thlantlaang a cheu an
i then i, Thlantlaang lei ah a kalmi hna
cu Lungzerb ah khua ad va tia

Halkha pawl cu Zotlaang in an
hun i thial then i, Thlaprawn ah an ra
Thlaprawn khua hin Haka. Chuncung.

Hnarlaw, Hranhring Aive, Sakta, Zo
 khua le Senthang peng maphun hi an i
 then Halkha pawl cu Thlanrawn in
 Chuncung Cerhceu hmun ah khin an ra i,
 cuka cun an lan i Phailenzawl timi
 hmun ah an ra Phailenzawl an phik ah
 bu, Haka pawl nu cun Mei phurh a i
 puia i Chuncung Cerhceu ah cun n
 Mei thingthu kha an va laak than ti a si
 Cuka ah cun i bun ung nih tin Haka cu
 kan thingthu zang nan si tinh an ter
 nak thai hna Chuncung Cerhceu hin m
 cheu cu Thlautlang lei ah an kal tuen
 i Khualhringtlaang ah Khuifo khua kti
 in va tlaak than

Thlanrawn khua n Sakta Zo' hua,
 Hranhring, Hnarlaw Aive le Senthing
 peng mung cu i then Hranhring
 nih cun Hranhring khua an tlaak i
 Chuntei phun i h Aive hi an tlaak
 (Aive cu Dohmarg le Dardin khua i
 si Duhmang zong hi Chuntei phun a
 si) Sakta cu Hranhring khua hmun ah
 in ra i Jaazong ah (Tazaaang khua
 ou atu ah cu) Ciokhua khua ti a si
 cang), i, si i, (Ciktpa) Tazaaang in
 Zokhua khua hmun ah an ra Zokhua
 khua hmun cur an yang ham i, Riva, ah

an tla i, Sakta khua khi an va tlaak
 Sakta a tla hmasa baktu pa hi Sam (in
 a si tiah an ti Asinsin a hnu ah cun
 Sakta cu Sawmhel phun nih an uk hna
 i, Sawmhel cu baw i an si thal

SENTHANG PENG KHUA TLAACKNAK

Gblanrawn ~~va~~ Chuncung khua ah
 hin Thianblan pa Mangsawi an timi pa
 nih Arkhong Sumkhal ah a temb i
 Bawinu va a fenh ter Cu Arkhong le
 Sumkhal cu a zula lengmang i, a taannak
 hmun paub ah khua ka tlaak lai a ti ti a
 si A zula lengmang ko i atu Phaizawng
 khua zawn ah khih tili heel a um i, cuka
 cun a taang an ti Cuka a taan nak hmun
 zawn cu khua ah a tlaak i, Phaizawng
 tiah a ti Phaizawng khua ah cun Mang
 sawi cu baw i ah a cang i a hian ngaingai
 Nikbat cu Khuang ka caw i lai a ti i
 Sia cu an thah lengmang i, tam tuk an
 thah cang i, an fira taw i caw k ti lo i
 Hnahnaw i an lehnak ah, Siapum pakhat
 an thieu an ti. (uca-ah cun atu tiang in
 "Mangsawi Siapum thieu in" uah an
 ti thal,

Phaizawng cun Surkhua kb an hun
tlaak 1, Surkhua cun 1 pawngkam
Senthang peng khua hna khi an tlaak
than mi an si

ZOKHUA MIPHUN THAWHKEHNAK

Zokhua miphun bi Halkha Thlin
tlaang Laimi he hmunkhat ah an ra ko
nain Oksa tlaang an bun tan 1 Letsa tiva
an tlak hnu ab vasum lei leirawn 1
Tidim Zo he hmunkhat ah khua sa hna
s law a dawh Zeic htiat Kalemvo
hrawng 1 khua an sak ho ah Shan baw
nih a hrem hna 1, Pian a juar duh lo mi
an kutdong a tan hna ti mi hi Zokhua
upa le Sakta upa nih hin an chim ve ca
ab Tidim Zo sinah an 1 cawh 1 khua an
sa ti cu a fiang ko Hi ho ah cun Haka
Thlantlaang Laimi cu Rup le Letsa ton-
nak hmun hrawngah khua an sa 1 Shan
baw nih a uk hna hlan ab Sinipi khua
ah an kal ca-ab kutdong tan kong zong
bi Halkha Thlantlaang miphun nih an
chim bal lo

Zokhua Sakta miphun hna cu Shan
baw hremnak an oelh ti lo ca-ab cun
Tidim pawl ho an hung kai ti hna 1,

Bangzaang an phan Bangzaang timi cu
 atu Muabem khua tau ah khin a si i,
 atu tiang in Bangzaang khua rop an ti i,
 an Ionbmun le an nehnang a um rib,
 Bangzaang cur Varung (Bamboo Camp)
 ah an ra

Varung ah cun sau nawn khua an
 sa rua. Hika nmun bin Tidim le Zokhua
 an i thepnak a si Tidim cu an i thial i
 Cim-nuai ah an um Cim-nuai ah bin
 saupi an um ca ah "Tidim chuah nak
 Cim-nuai in" tiah an ti

Zokhua miphun hna cu Varung
 (Varung) cun an ra i, Lailun ah an ra
 Hi ho ah bin Halkha Thlantlaang Laimi
 pawl kha Simpi khua in Lailun an rak
 phan cang i, cuka ah cun an i fon than
 Lailun in Zotlaang ah, Zotlaang in Thlan
 rawn ah an ra i, Thlarawn bin Halkha
 miphun be cun an i then Zokhua miphun
 hna cu Thlarawn in Phauva kam ah
 khua an bong tla i, cu khua cu Haurawn
 ah ti Haurawn ah bin sau nawn khua an
 sa rua. (Ata Haurawn khua khi a si lo i,
 Phauva kam deuh ah khin a si i, an Ion-
 bmun le an Halkung cun zong a um
 rib). An Ionbmun le an Halkung zob tik
 ah sau nawn khua sa' dawh an sa. Lian i

dang zong hi Zokhua hrin a si tiah mi-
cheu nih cun an chim

Liandang pa cu Hairawn mi a si i
a nu nih a paw i ho ah a pa cu Tiphul
ral nih an rak thab Tiphul ral tih ah
cun a nu nih Ramthlo khua ah a zim pi
i, Ramthlo khua ah cun a chuak Cuc
ab cun Liandang cu Zokhua hrin a si an
ti mi hi Zokhua mi Hairawn i an um ho
hi si dawn a si

Halkha miphu Phailezawi an hung
phak hnu ab lin Zokhua mi cu Hairawn
khua cun an i thial than i Darnamkawng
khua (Zotung khua lu) ah an um Dar
namkawng khua cu khua a sib tuk ca ah
an um duh than lo i, an hun i thial
than i Halkha kaua cung i a ummi
Rungtlaang khi an hun tan hui ah Rung
tlaang cu an hung liam i cuki hmun cun
Bualtak he hin an rak i then

Bualtak mi hna cu Rungtlaang khi
an hun brawn i, Inihmun an timi himen
ah an vung um Inihmun cun an hun i
thial than i atu Bualtak khui kh an
va tlaak

Darnamkawng i an um ho ah hin
khua a sib tuk ca ah ngakchia pa pakhat
ci a lu a rak khing i a nu nih c ntil

a rak benh i a dam an ti Cuca ah cun
 atu tiang "Bualtak lukhing cantial benh"
 tiah an ti thai hpa

Zokhua mi hpa cu Rurgtlaang let-
 lei ah cun an va liam lengmang i, atu
 Zokhua khua pawngah khin khua an va
 tlaak i, cu khua cu Bialcin khua an rak
 ti Bialcin an rak tlaak ka ah hin inn 30
 nrawng lawng an rak si an ti

SARLAAM A THAWKNAK

Voikhat cu Bialcin khua i a ummi
 pa vialte cu ram kan brag lai an ti i,
 an kal dih Cu ho ah cun Siakhel phun
 pa Dar Al an ti mi pa ti a dam lo i
 ram bran ah cun a kal kho lo i, Dar Al
 nu lawngte khua an tagak Cu ho ah
 cun, mizei an si ti bngalh lo mi mibu
 n'h Bialcin khua cu chim an hung timh
 hua Raichan i an rat ho kha nu nih an
 bmuh hae i, an thin a phang tuk i pa
 dang an um lo ca-ah cun Dar Al cu an
 va chimh Dar Al nih cun khua a au
 colh i, "Nan Innual cio ah e, Mumte
 nan pho dih lai e Thiamtleeng le Tanbo
 cio ho e, Inachung in nan bawh hua lai
 e," tiah a au an ti. A khua au bantuk

cun an Inntual cio ah cun Mumte cu
Pher in an pho cio hna 1, Thiamtleeng le
Tanbo cio he cun Innchung cun an bawh
hna ar ti

Ral cu an ra taktak 1 leengah a
ho hmanh an hmuh hna lo ca ah Inn
chung ah an zain dih rua tiab a rannak
cun Innchung lei cu an hun luh hnawh
hna Mumte cu zei a si ti cu hngal hna
hlah kaw, a cung cun an hung kai 1 a
naal pi hna an ril dih Cu ho ah
cun nu le ngakchia rih cun an zuan
hnawh duak hna 1 Thiamtleen le Tan-
bo cun an tuk hna 1 an thah dih hna

Pa vialte an um lo nain, Der Al
ktu khannak in nu le ngakchia nih ral
vialte an thah khawh hna ca ah atu
tiang in phungthluuk ah Mi har ah
Der Al" tiab an ti thai

Pa vialte cu ramhrannak cun an
hung tlurg 1, an um lo kar 1 an sining
vialte cu an chimh dih hna An pa le
vialte cu an thin a hung tuk 1 ral lu
vialte cu an tan hna 1 ralsawm an tuk
1 an laam pi hna Sarthih in a thimi
hra lu an laam pi hna ca-ah, cu laam
cu "Sarlaon an ti 1, nihin ni tiang Lai
mi nih laam ah an 1 neih thai

Cuticun, cu khua cu Bialcin khua
 si hmanh ti lo in Sarlaam khua tiah
 ah ti thai. Hi raf bi nihit ni tiang mi
 sei ral an si ti an hugai thai hna lo
 Micheu nih cun Kala an si rua an ti i
 micheu nih cun Potugal an si rua tiah
 an ruah Hi ho bi A D 1400 hrawng a
 si rua tiah Pu Baw Hu nih 'Zokhua
 Tuanphung le Phunglam" ca-uk ah a
 tiah (19)

Asinain, Halkha Thlantlaang Laimi
 Laim an huag phak bi A D 1500 hnu
 lei ah a si ca-ah Bialcin khua an tlaak
 hmanh bi A D 1550 hnu ah si dawb a si
 Bialcin khua ah hin thir in sermi hriam-
 nam an rak hman cang rua Hriamnam
 an sernak sohor pipi zong atu tiang hmuh
 khawh awkin a um rib i, cu sohor ah cun
 thir-ek tampi zong an um rib

Zokhua mi bi Sarlaam khua ah
 hin ze i can set dah an um hnga ti bi
 hugaih fian a si lo nain, ral nih an cbim
 hna bi Dar Al chan ah a si ea an Dar Al
 in a hnulei chan kan tuak ah cun a
 tanglei bantuk in a si

Dar Al pa ah Za Khup
 Za Khup pa ah Tho Br
 Tho Br pa ah Za Tho

Za Thio pa ah Dar Al
 Dar Al pa ah Con Hmung
 Con Hmung pa ah Mang Lai
 Mang Lai pa ah Khup Lian
 Khup Lian pa ah Za Chin
 Za Chin pa ah Sia Khel (20)

Sia Khel hi Zokhua nih Bialcin an
 tlaak hnu ah Thlontliang in Bialcin an a
 ra ti a si ca ah Sia Khel in Dar Al tiang
 hi Bialcin ah an um tnak a si A cunglei
 chan hi kan zoh tikah Sia Khel in Dar Al
 tiang hi chan hra i si i chan khat ah
 kum 20 in kan tuak ah cun kum 200
 tluk a si Cuca ah cun Bialcin in Dar Al
 chan ah Zokhua cu an hung tlaak ca ih
 (1550+200-1750) Zokhua an tlaak hi cu
 A D 1700 hnu lei ah si dawh a si

SARLAAM IN ZOKHUA TIAAKNAK

Sarlaam (Bialcin) khua hinun hi
 hmun ceprep ngai a si i hmailei ah mi
 karb hna selaw Inn sakiak hinun zong a
 um ti lo Cu hi i ah cun ral nia an chim
 leng mang hra i, i ralinnak a harnak
 hinun a si Cuca ah cun Sarlaam khua
 um cu an lung a si ti lo i khua thar
 tlaak awk khua an khaang

(19) Pu Bawı Hu, B A. Zokhua Tuan-
phung le Phunglam ca-uk pp 11

(20) Pu Bawı Hu, B A. Zokhua Tuan-
phung le Phunglam ca uk pp 12

Cuca-ab cun atu Zokhua khua
hmun hi Sia Khel pa nih a rak zoh ı
khua hmun balhnak ah Arhlite pakhat a
thlah A hnu ab Lungpi phun pa hi khua
hmun tlaak awk cu a kawı ve ı, Sia Khel
pa Arhlı thlahnak hmun ab cun a va kal
ı, Arhlite cu a rak khuang len ko Lungpi
pa nih cun, Arlate pakbat a thlah ve ı
a hnu ı an va zoh tıkaı Arhlı run an
rak um cang

Cuca-ab cun Lungpi phun pa nih
cun Siakhel pa cu a va chimh ı khua mı
vialte zong cu an i ceih ı an hna a tla
dih, Siakhel pa nih Lungpi pa cu 'khua
tlaak awk hmun şha na hmuh mı cu ka
rak zoh cang a ti an ti Cuca-ab cun
cuka hmun cu khua ab cun an tlaak ı,
'Zok-khua an rak ti

Cu khua cı A D 1700 hrawng si
dawh a si ı, an hung um lengmang tıkaı
'Zokhua' ti mı kha 'Zokhua tıah an ti
ı, atu tiang a hmun, Zokhua ab hın Sia-
khel le Khegmual phun hi bawı an si ı,
Siakhel phun hi Zokhua mı Bıalcın khua

i an i m ho ah Thlant'aang khua in n
ra ti a si ca ah Thlantlaang ah ze i can
an um ti cu hngah khawh a si lo

Zokhua miphun hi Kawram in
Lairam ah an rat ho zongah khan Haka
Thlantlaang Lairam he o darg d uh ein a
r i mi an si ca ah an holi zong hi ai dang
deuh i Halkha Thlant'aang ah Cinzah
Zathang an bawi ho ah a dang tein bawi
a ngoi mi an si i Halkha Thlantla ng
Zokhua Sakta tiah min rgoi in an
rak um

Zokhua an rak tlaak ah 'in in i
60 tluk laving a rak si an ti An karh
longmang i inn 5'0 ti ng in k rh i
raltha le minthang in an um ca h n
nin chabnak hman' ah 'Zokhua ng z
tawnglurg kio, a zindung kah lu ti ca
tiah an rak ti A sullim cu Zokhua
zanga ramkip thang kha hlan ho ah ni
sa ei tinak a si An rat i tha an
min a thang a i rak thawrg i H l'hapi
hmanh an rak chim hna

PHAILENZAWL KHUA

Halkha Thlantlang Lairam hna cu
Zotlang in, Thlanrawn ah Thlanrawa in

Chhuncung Cerhceu ah, Chhuncung Cerhceu
in Phailenzawl ah an ra i, khua cn hung
tlak Khua an hung tlak ka abhin inn 30
tluk lawng an rak si (12) i, an hruaitu
bik hi Pu Cong Cio a rak si an ti

Phailenzawl khua ti mi hi atu Halkha
khua ral, Falam motor lam thlang (Hakba
in meng 4 zawn lamthlang) ah khin a si
i, atu ah cun Pu Deny nih dum a uah i
nga zong a zuatnak hmum hrawng khi a si,

Phailenzawl khua abhin sal ial khua
an sa i a karh zong an karh ngai cang
Hi ho ah bin Cinzah pawl hi ngeit le
chiah lei ah an rak thawng ngai i Cinzah
pa nih cun khuang zong a rak cawi Cu-
caah cun Phailenzawl khua hi micheu nih
cun 'Cinzah Khuangcawi hmum tiah nihin
tiang an ti thai

ACAN

Halkba Laimi nib Phailenzawl an
hung phak hi A D 1520 hrawng ah si
dawn bik a si Zeicahtiah, Halkba peng
abhin Thlanrawn khua in an hun tlak
hmasabik khua hna cu, Halkba, cinkhua
(Taaizang), Hranhring Aive, Hmarlawm
le Sakta khua hna hi an si i, Cinkhua

nih cun "Cinkhua khua kan tlaknak hi ka pa nih a ka chimbnak ah, Ramuk Bawi an dih kum 1956 hrawng tiangah khan chan 17 kan si cang tiah a ka chimb" tiah a ti Cinkhua an tlak hlan ah hin Taaizaang ah an um caah Taizaang ahhin chan 3 tluk um dawh an si 1, chan 20 tluk si dawh a si Chan khat hi kum 20 tluk in tuak tawn a si caah cinkhua an tlaknak hi (Taizaang he) kum 400 tluk a si cang hnga Kum 1956 hrawng ah Hranhring an tlaknak hi kum 400 tluk a si cang a si ahcun an rak tlak tirnak cu 1940 400 '546 ho hawng a rik si hnga Halkha Hranhring Cinkhua Aiva, Hnialawn le Sakta hna hi an tlak ai khat hrawng cio an si caah Phailei zawl an tlak zong li A D 1540 hrawngah si dawh bik a si ko

Prof Luce nih Chin miphun hi A D 1600 hrawngah Lairam an phon tiah a tial (22) mi hi si dawh a si lo Pu Thawng Ling nih Chin Mizo Chan chin Bu" cauk a tial mi lo Pu Lal Thang Liana nin History of Mizo in Burma" cauk a tial mi ah 'Laimi lo Mizo cu A D 1200 ah Kawram in kan chuak" tiah an tial veve mi bi dik dawh

ngai a si ca-ab, A D 1200 hrawngin Kawram in Lairam ah an hung kai a si ah cun Kawram in Lairam an phak tiangah hio kum 200 taitai cu raub dawh a si lo i, A D 1540 hrawng hi hman dawh bik a si ko.

Phailenzawl khua i a um lo ah hin Mualblun pa le Tinblawng pa cu an i thial than i, Hlawngaang khua an va tlaak. Hlawngaang khua cu atu Thlar tlaang khua pawngah khin a si i, cu khua cu an karh chin lengming, an hun thawn deuh i atu i Thlantlaeng khua khi a si.

(21) Sui Mang I ing Ex Capt 'Halkha
bram thawhkehnak" 1960

(22) Prof Luce

Phailenzawl ah hin sau nawn cu khua an hung sa cang i Hlawngching pa Tio Hlei nih hin a rak tei bik hna i a rak uk hna (Hlan lo ah cun tha le zaang neih leh chiah in a thawng mi paub paub nih an rak tei hna i, an rak uk hna) Tio Hlei nih cun, kan uk hna ca-ab, khuachiah Vokkeuh Arkeuh nan ka pek lai tiah a ti hna Tio Hlei nau ah hin Hlaw Sang a rak um i Tio Hlei nih uk man ah Vokkeuh Arkeuh nan ka

pek la a ti tikah hin a nau pa Hlawn Sang zong nih cun pek ve i hau cing Hlawn Sang nih cun a thawh i a si ah cun kan pek ve ko lai i, a thab bulte kumah nih ka thab lai a ti an ti

N khat cu Tio Hlei khuach h Vok cu thab awk a si cing i a bia bantukin Vok cu Hlawn Sang nih th h ding a si Hlawn Sang nih cun M ufung ai zua i Vok ka sawh a ti i Tio Hlei cu i pawah a ril chuak zutin a sawh ai Cuticun fio Hlei cu a thi i Tio Hlei zaka ih cun Hlawn Sang cu haw al a cing

HALKHA KHUA TLAAKNAK

Phailenzawlah cun Hlawn Sang cu i a Cuticun z kaah cun bawih cing nain a u a thabnsk kon a ri ah tikah a lung a tha lo i Kingbawl pa a wun i atu Thlang um sang a thlargah khin khua an hung tlak A thawktirih cun Phailenzawl i a ummi vialte an a nakin bung i thal si loin, Hlawn Sang lo King bawipa an hawile tlawmpal i yng nin khua hmun hung bal a si ca ah cun, a minah 'Halkha an rak ti Cuticun an bawipa umrak a si ca ah cun dubsah te n

an hun fuh chin lengmang hna i, khua
taktak ah a hung cang i, a hnu cun
Halkha tiah an ti Halkha khua an tlaak
taktak hi cu A D 1650 brawng a si cang.

Phailenzawl i an rak um hoah
hin, Cinzah le Hlawncing hi mi
thawngbik an rak si ca an baw cu an rak
si i bmunkhatteah khua an rak sa ti
hna Hlawzaang (Thlantlaang) i khua a
tlaon Muablun le thlawng nih khan
saralah kan i rung veng kho ual lo tiah
Phailenzawl i a ummi Hlawncingpa kha
baw ah an hun, put

Hlawng Sang le a hawile Halkha i
an i thial tikah cun Cinzahpa cu haw
sin i kal ve loin, Timit in Tita hna an
hei zuih i, Khuafu le Lungzaw hhi an
tlaak ve

Phailenzawl khua i khua a sa mi
Hlawng Sang le a hawile pawl nih cun
kanmah lawng cu saral kan i rung veng
kho lai lo an ti ve i, Mangkheng khuami
Hlawnceu baw pakhat cu bawiah an va
put ve Hi Hlawnceu bawipa hi nihin
tiangah a min tak tak hngalh a si lo
Lailun Tuanbia ca uk zongah hi long hi
an tial ve ko nain, a min tak tak an
hngal ve lo Asinain, Halkha nih Hlawng-

ceu baw an put i a rak uk hna ti tu
cu a si tak tak mi a si ko

Nikhat cu Hlawnceu bawipa i
nupi cu thinthangah thiam a tak i hni
a hngalh hio a si ca-ah ka hnih thi a
n b sual lai ti phinah a hni tang'ei a
hlim buin thiam i tal an ti Ngakchia
nih va an pelnak h thintian, tingin i
taw cu an hinh i Meiphawkin an kah
piak an ti An bawinu a lai i a zoh
hna tikah ngakchia an si ti cu i hngalh
A thin a hui tuk i in pa cu a chimh
An nu pa cun an i ceih i hika khua ah
hin baw kir cang thai kho lai lo an
ngakchia hmanh celb awk in si i ti h
an khua leiah kir an i tin An thlon
lengmang hni i an thloh khawh hni lo
ca ah an bawin k sakhuat rawl i vialto
cu Tio Hlei sirah an zuar i M ngkhong
khuaah an kir

Tio Hlei hi mifim a si ca ah
Hlawncu baw cu Sia a thah hni i a
thlah hna Cua ah cun Hlawnceu nih an
bawifung cu Tio Hlei cu an pek tak
Tio Hlei cu a nuipa Hlawncu Sang nih a
thab i, Hlawnceu bawifung cu a co Hal-
kha khuaah Zatharg cu baw an si thai

LAILUN LUNGPI

Hmailei samtom Laimi viaite nin
 "Kan chuahnak" tia an ti phah mi Lu
 lun, Lungpi le a Lungkua hi 'khuaruahhar
 ngai pakbat a si ve ko Lungpang bmun
 chengah a ummi Lungp a si lo i,
 Hmunrawn bmunremteah inn bartukin
 a dir lul mi Lungpi a si A hram zawnih
 mi tampi hna, Thli le Ruah in i dornak
 le bimnak tlaakin, Lungkuapi cu a um
 A chungah thuk chinchion kua a va
 um chin Khuazing Pathian nih minung
 umnak le dornak hrimhrimah rak tuah
 hrimhrim selaw cu bang

Lailun Lungpi timi hi pakbat lawng
 a si lo i ai tia dederi mi Lungpi pathum
 an si. Min zong a dang cio in an agei i
 (1) Lungpi (2) Phiangthlu le (3) Lailun
 an si i Lailun hi a nganbik zong a si i
 a san a sang bik Falam khuain meng
 6 tluk a hlat i Sunthla khua taw meng
 khat blat nakah a um Falam in
 Kalemyo leiah motor in khual a tlawng
 mi nih Congheng-Zamual hei phak ah
 motor cungin ralchanah fiang tein hei
 hmuab khawh a si

Lailun Lungpi hi min putu bik a
 si bantukin a laicerah a um i, pe 200

tluk a sarg Lurgpangpi bang cun a vung
 dir i, a par hi a zum loin mi tlonlen
 kbawhnak in a vung um Cheng tuk lo
 Rawn nawn khin a vung um i a par cu
 Inn ngar nawn pakhat dir kbawhnak
 hmuo kauh brawng a si Theihtlei ngami
 thil pakhat a ummi cu, i cungah hin
 Laimi puai nganbik a si mi Khuangcawi
 puai an tuah tik i an hman mi Lente
 Kuhbruk an timi kung hi a cungah cun
 a kbo Lente Kuhbruk hi kadang ah a
 kbo lo i, Lailun Lungpi cung lavingah
 hmuh khawh a si.

A chaklei kam in kairak a um i i
 cungbik tia g hung kai khawh a s A
 cung vung kariah cun thingkep par a
 phunphun le Lente Kuhbruk nih cun mi
 lung an lawmhter ko A h inglet hi i zoh
 ah cun Run tiva le khua zakip hmuh
 khawh a si i ba ngaingit in a kai i i
 ngaichih ngami hmanh a cung an prak i
 khua an conbah cuti an lung a thar than
 dih pio ko

Cu Lungpi bramah cun Laimi viat
 an rak i dornak Inn le Lo an rak ngeih
 blan i Sa le Ral lakin an rak luatnak
 Totho le Ruahpi lakin an rak luatnak
 Lungkua cu a um, Cu Lungkua chungah

cun, Lungkua chi a va um 1, a lubnak
inn ka ah hin, inn ka ilang bantukin Lung-
daappi hi a kham 1, saraw la jibnung
khamtu ah kbuezing Pathian tuah brim
brim mi rak si dawh a si ko Pe 3) tluk
a chuk nawnin va lub hnu ah, minung
umnak tak tak hmun cu pe 25X25, a san
pe 15 tluk a kuam hmun, a tuang zawng
rem te 1 a ummi hmun cu va phanh a si
Cuka hmun cun, minung kal khawh awk
in, pe 15 tluk a va kal than 1 a dongh-
nakah minung umnak hmun tha pakhat
cu a va um than Asinain, cuka hmun
kal dun ah cuo brun hei 1 thlai a hau 1
lub awakah a bar ngai ngai

PHIANGTHLU LUNGPI

Phiangthlu Lungpi zong hi Lailan
Lungpi bantuk thiamthiam in hmunrawn
hmunrem tein inn bantukin a tho 1, Lai-
lan Lungpi a sirlei farlong pakhat tluk a
bia Pe 150 tluk a sang Phiangthlu Lungpi
cu Lailan Lungpi bantukin a par a rawn
lo 1, a zum deuh in a um ca-ah a cungah
kar khawh a si lo A cungah ze hmahb
a kho kho fawn lo

LUNGTIAL LUNGPI

Lungtial Lungpi zong hi pe 150 tluk a sang ve Lungtial Lungpi hram ah bin Lailun Lungkua timi lakah a thukbikmi Lungkua a um A thuk tuk i, a chungah luh kbawh a si lo ca ah, zeitlukdah a thuk ti bi a ho hmanh nih hngalh khawh a si lo

Lungtial Lungkua cu Lailun Lungkua timi lakah kbuaruahhar bikin a thuk mi a si ca ah Hukha Thlantlaang Laimi pawl nih cun 'Lungtial in kan chuak' tiah an ti ciao i, khuazing an biak i thla an camnak hmanh ah an chuahnak Lungtial Lungkua cu an xelb ch h zungzal

Lailun Lungkua le Lungtial Lungkua hi Laimi nih cun a chung taktak tiang va luh hnawh i, va kal kha a hohmanh nih an ngawh lo i a sloing tak tik a chim kho an um lo Asinain, kum 1835 ho ah, Miraang hawi Stevenson nih dahmei a put i a Lungkua chung viaite a va zoh tikah, hlan ho mi hna nih mei an kaudak meihol le vitcam zong a um nih a ti tiab an chim (23)

(23) Pu Ro Thang, Ex M P nih a chim
mi a si

FALAM PENG MIPHUN

Falam peng ah bin miphun hmete
te phun 10 an um 1, cu hna cu

- 1 Zahau
- 2 Zaniat
- 3 Laizo
- 4 Tlaisun
- 5 Khuangli (or) Sim
- 6 Khualsim
- 7 Ngawn
- 8, Lente
- 9 lapawng le
- 10 Hualago miphun an si

Falam peng miphun hna hi, Hmai
lei samtom Laimi cu an si ko nain, Haka
Thiantlaang Laimi be hmunkhat ah an ra
lo 1, an bou deuh ah lam dangin a ra mi
an si A cunglei miphun phun hra hna hi,
nu khat pa khat chung chuak, chuakkhat
le laitlai an si ko nain, an umnak min
le an pu an pa min chuan khaan in min
dang cio an 1 sak hna 1, an holh zong
hi tlawmte te an 1 dang deuh cio An
chuah kehnak kong an chim tik zongah
bin tlawmte te cu an 1 dang cio

Khualsim miphun nih an chuahkeh
 nak kong an chim tikah, hitibin an chim
 Kalemyo in Ral Thang, Phurb Hlun le
 Thuan Khai unau rual pathum an hung
 kai 1, kan nih cu Ral Thang tefa kan si
 tiah an ti Zaniat nih an chim ve ning ah
 cun Kalemyo in a hung kaimi unau rual
 pathum hna cu Phurb Hlun Thuan Khai
 le Hlawn Ceu an si 1, kan nih cu Phurb-
 Hlum fale kan si an ti Laizo nih an
 chim venak ah cun Kalemyo in a hung
 kai mi unau rual pathum hna cu, Phurb
 Hlum, Thuan Khai le Ral Thang an si an
 ti Laizo ve nih cun Kalemyo in a ram
 hna cu, Phurb Hlun Thuan Khai le Za
 Pial an si 1 Za Pial fa ah Hlawn Ceu a
 si an ti Mi cheu nih cun Hlawn Ceu cu
 Za Pial fa a si lo 1, Thuan Khai le Məig
 Tial nih, Lailun an pbak hnu ah an hrin
 mi an fa buiangbik a si tiah an ti ve

Cuticun phun khat le phur khat
 nih an chuabkehnak an chimni cu a
 khat cio lo 1, a sining tak tak cu hiti bin
 a si

**KALEMYO IN LAIRAM
 AN PHAKNAK**

Kalemyo 1 an um ho ah hin upau
 rual panga an um 1, rō an rak 1 phaw
 Ro an 1 phawtning cu an lung a tho lo
 ca-ah an 1 si 1, upa pathum hna cu hmun¹
 khat ah an tang 1, ngakchia pahnh hna
 hi hmunkhat ah an tang ve Cu tikah cun
 upa pathum hna cu, ngakchia pahnh nih
 cun an tei hna (An pa hi ngakchia pa
 hnh hna leiah tang selaw a dawh)

Upa pathum hna cu an zam 1 atu
 Hachhawng khua hmun khi, 'Sintlung an
 rak ti 1, Sintlung ah cun an rak um
 Ngakchia pahnh hna nih cun an ule cu
 Sintlung ah an um ko ti an theih ca ah
 an hun daw than hna 1 atu Pamuan-
 chawng timi khi Tiblir au rak ti 1, Tiblir
 lei cun upa pathum hna cu an hung zam
 than Ngakchia pahnh hna le an ralkap
 hna nih cun an hun daw lengmang hna 1,
 Run va phak lai tiang tiang khi an hun
 daw hna. Cuka tiang cun khua an zoh
 1, ting le tiang lawrgte a si ca-ah kan
 daw kho ti hna lai lo an ti 1, an kir tak
 hna Cuca ah cun cuka tiang cu, "Baw
 kirkak tiang" an ti 1 mihin tiang 'Baw
 kirkak tiang tiab an ti 1, tai

Cu upa pathum hna cu, Rai Thang,
 Phurh Hlun le Thuan Khai an si Rai

Thang Pourh Hlun le Thuan Khai cu an
 hung zuang . Baw kinnak tlang tang
 zawn : atu 'Tlang Tblang an tim hmun
 khi an hung phan : an ti hal ca ah an
 : din An pawngah khuhlu thei an hmuh
 : an lawh : ti he cun a : : dinh Cu tikah
 cun ti cu thlum kaw upabik pa Ral
 Thang nih cu : 'Hika hmun hi hmun tha
 : si Ti hmun a thlum ca ah hin tin
 tha a si ca-ah hika ah hin kan um lai' :
 ti hwa Asi nain ngakchia d ub Phurb
 Hlun le Thuan Khai nih cun an duh lo
 : an lawh tak Ral Thang cu an lawh tak
 : caka ah cun khua a hung tlat : ti
 tulum an hmunnak cu Ti vang tiab a ti
 : khua a tlaak

Phurb Hlun le Thuan Khai cu an
 ri lengmang ko : a u : Hmunli khua
 hmun khi an hung phan : Run tiva ril
 in hun zoh tikah mei c : a : hmuh Z :
 mei ceu dah a si hnga tiab Run va cu an
 hun tan : an hun fuh lengmang : mei
 ceu an hmunnak ci Lulu Luigkua hi :
 rak si : , cuka ah cun an hung chnak Cu
 mei ceu cu Halkha Thlantlang Laimi
 nih an rak kau mi thingthu mei ceu a rak
 si Halkha Thlantlang Laimi cu Lanten
 to Zotlangah an rak kal cang

RALTHANG HRIN THLA'IK

Kalemyo in a rak kaimi unau rual pathum hna lakah upabik pa Ral Thang cu, Tlangthlang hmun ah cun a taang i, Tivan khua cu a tlaak Asi nain cuka ah cun um thai loin, Simpi khua khi a hung tlaak an ti Khualsim mipbun hi Ral Thang fale cu an si ca ah mi cheu nih an chim nak ah cun, 'Khualsim' timi hi, 'Khual Shan' ti a rak si an ti Ral Thang Simpi khua i a va kal ah hin, mi an rak um cang ti a si i, Simpi khua i a rak um cang mi nih cun, Ral Thang cu, Kalemyo i an rak um hio i a rak uktu hna, Shan Bawi pakhat khat a si rua tiah an ruah ca-ah, "Shanmi khualpa" an rak ti an ti i, cucu a hnu ah cun 'Khual Shan an ti i, a hnu chin ah cun Khualsim tiah an ti tiah an chim

Khualsim mipbun nih an thawh kehnak an chim ningab cun 'Kan pu Ral Thang a pa hi Khualsim a si an ti Khualsim cu Kachin ram thlanglei in Chindwin tiva a hun tan hnu ah, Salinkyi peng i Phuwio tlaangah sau nawn khua a sa. Cu cun a ra than i, Mingin pengah khin khua pakhat a tlaak then i, cuka

khua ah cun 'ar thib in a thi Khualsim
 nih cun fapa panga a ngeih hna i a
 hoiang pahnih hna cu, cuka ah cun khua
 an sa thai i, upa patbum hna cu Rai
 Thang Phurb Hlun le Thuan Khai an si
 tiah an ti

Hi hna nih an tuambia an chimning
 ah hin Rai Thang le, Phurb Hlun le
 Thuan Khai hi unau an si ti cu midang
 he an bur i khat ko nain hi hna an pa
 hi Khualsim a si an timi hi midang nih
 hin Phurb Hlun le Thuan Khai pi hi an
 chim lo ca ah, hi hna unau rual in pa hi
 Khualsim zong cu si dawh a si ngai ko
 Cuka ah cun Khualsim miphun zong hi
 Khualsim fale ah Rai Thang hi fa upabik
 a s ca ah an pu min rak pu thu hna
 selaw a dawh ngai ko

Rai Thang nih fapa pahnih a ngeih
 hna i, Sim pi le Mi E an si Mi E hrin
 thlaak vialte cu atu ah Halkha peng ih
 khua an sa i Rimp, Rinte Hiphai
 Hata le Keipaw khua un hna khi an si

Simpi nih Rual Phur Lai Sawn le
 Sim Sau a hrin hna Rual Phur fale cu
 a tanglei bantukin an si

Rual Phur fa ah Mang Lian
 Mang Lian fa ah Dub Vawng

Dub Vawng fa ah Thlu Mang,
 Thlu Mang fa ah Mang Hniar,
 Mang Hniar fa ah Bawí Tiam,
 Bawí Tiam fa ah Hluan Lian
 Hluan Lian fa ah Hau Lian,
 Hau Lian fa ah Con Kar,
 Con Kar fa ah Khur Lung
 Khur Lung fa ah Bawí Lung
 Bawí Lung fa ah Mang Hram,
 Mang Hram fa ah Hmet Ling an si

Lai Sawñ fale

Lai Sawñ fa ah Khual Hmung
 Khual Hmung fa ah Thla Kheng
 Thla Kheng fa ah Hlum Rep,
 Hlum Rep fa ah Thang Thul,
 Thang Thul fa ah Thlu Kim
 Thlu Kim fa ah Lian Rem,
 Lian Rem fa ah Than Thang
 Than Thang fa ah Lian Kul,
 Lian Kul fa ah Hrang Kem,
 Hrang Kem fa ah Huok Al an si

Sim Siau fale

Sim Siau fa ah Ní Ceu,
 Ní Ceu fa ah Za Dun,
 Za Dun fa ah Za Tai,
 Za Tai fa ah Hniar Bik,
 Hniar Bik fa ah Nah Hawr,
 Nah Hawr fa ah Mang Biak,

Mang Biak fa ah Hlei Tual
 Hlei Tual fa ah Bil Ceu
 Bil Ceu fa ah Phun Kberg
 Phun Kberg fa ah Ren Luai an si

Ral Thang hrinthlak a si mi Khualsim
 miphun nih hin Falam peng ah khua
 tampi an tlak i asinain ral nih an
 thiau hna roagah atu tiang a um ti lo
 mi khua zong an um hlen
 Sim Siau nih Ramza khu i tlak i ral
 nih an hrauh i a um ti lo
 Mi Nul nih Dongva khua a tlak i a
 rawk ve Than Lai nih Buanti khua i
 lak i a rawk ve Tai Sing nih Theitai
 ktua a tlak i atu tiang a hmun

Sim Siau Mi Nul Than Tai Lai
 Siwn le Far Hnuai hna nih an tlakmi
 khua hi ral nih an thio hna caah an
 refa a cheukhat hna cu nilak lei ah
 an zam i Thantlang peng Tlangpi le
 Larrawn khua ah atu tiang an um rib

Acheu hna cu nichuahlei ah an
 zam i Run ral ih khua n va tla
 hna Vanhniam Darbo Tulung, Haitui,
 Lungpi Zatural Khuangdon Hmungsum
 Tidil Rallawn Tawh khua le Khawval
 khua hna kbi an si.

MI E TBFA HN4

Ral Thang fapa hngakchia deuh
 Mi E cu, a nupi thar a tbit caah a
 nupi thar le a fale cu an i rem lo
 a fale cu hmun dang ah khua sakrat
 an kawt caah Dong ral lei ah an hung
 kai i, Rinpai Happha Hata le Keipaw
 khua hna kai an hung tlak Ral Thang
 fale hou hi "Khualsim" mipbun an i
 ti ko nain an pu an pa an i chaal i,
 Rualphur brin, Moul brin, Hriam Ce brin,
 Thantai brin, Vanul brin tiab phuo 55
 ah an i tbeo

Ral Thang thawk in a fale hna hi
 atu (1987) tiang ah chan 15 tluk an si
 cang caah, chan khat ah kum 25 in
 ken tuak ahcuo kum 37, a si cang i,
 Ral Thang, Lairam a phaknak hi kum
 400 tluk si dawh a si i, A D 1580
 hrawngah lak phan hua selaw a dawh

PHURH HLUN HRINTHLAK

Phurh Hlun hi Ral Thang Le
 Thuap Khai le Kalembo in Lairam ah
 a bung kaimi unau rual lakah milai pa
 a si ti cu a tiang ko nain Lairam a
 phan phan lo ti hi an chimning si
 dan cio caah theih a si lo Asi nain

Locom le Hmunli khua bna cu Phurh
Hlun tlakmi a si ti tu cu aqobmanh
nih almi a si lo,

Micheu nih cun Kalemyo in an
hung kai ho ab, Hmunli ah a taaeg i
khua a tlaak tiah an ti Asinain, micheu
nih cun Lailun an hung phak hou ab ram
an braang i, ram an brannak ab Hmunli
khua a tlaak i, cu hnu ah Locom khua
khi a tlaak than tiah an chim Hi bia hi
ruah tikab, micheu nih Phurh Hlun le
Thuan Khai Lailun an phan an ti i a
cheu ve nih Thuan Khai le Hlawn Ceu
lawng Lailun an phan tiah an ti Hi bia
zawnah hin a fiang mi cu Lailun a phan
mi, hi mawng pahoh aa si ti hi a si
Hlawn Ceu cu Thuan Khai le Mang Tial
fa a si ti cu a fian ca ah Phurh Hlun bi
Thuan Khai he Lailun a phan mi hi an si
ko lai ti hi ruah khawh a si Lailun an
phak hou ah ram aa va braang i, Hmunli
khua in Locom khua a tlaak ti bi a fiang
mi a si ko

Phurh Hlun nih fapa pali a hrin
hna i, Sum Thag, Zanniat, Laizo le Nu
Hnua an si

S 101 Thang fale

Sum Thang nih Sun Ruang a brin
 Sun Ruang nih Nai Sang a brin
 Nai Sang nih Hlin Khor a brin
 Hlin Khor nih Lian Tluk a brin
 Lian Tluk nih Thang Hluan a brin
 Thang Hluan nih Tung Sin a brin
 Tung Sin nih Lian Awng a brin
 Lian Awng nih Nai Vum a brin
 Nai Vum nih Hlur Hmung a brin
 Hlur Hmung nih Sang Lian a brin

Zanniat fale

Zanniat nih Sawn Nial a brin
 Sawn Nial nih Sawn Rel a brin
 Sawn Rel nih Hrang Nawn a brin
 Hrang Nawn nih Tlun Hluan a brin
 Tlun Hluan nih Tuk Khor a brin
 Tuk Khor nih Hluan Thang a brin
 Hluan Thang nih Lian Pai a brin
 Lian Pai nih Thang Dim a brin
 Thang Dim nih Saw Lum a brin.

Lai Zo fale

Lai Zo fa ah Za Hup
 Za Hup fa ah Sun Hngial
 Sun Hngial fa ah Sun Rel
 Sun Rel fa ah Kap Hlun

Kap Hlun fa ah Lian Dual & Con
 Khup Lian Dual fa ah Za Lian
 Con Khup Phi Kyi

Nu Hnua fale

Nu Hnua nih Khup Khar a hrin
 Khup Khar nih Lian Thang a hrin
 Lian Thang nih Ni Khar a hrin
 Ni Khar nih Thuah Cawm a hrin
 Thuah Cawm nih Khor Thang a hrin
 Khor Thang nih Thang Sawm a hrin
 Thang Sawm nih Sin Cawm a hrin
 Sin Cawm nih Kim Rul a hrin
 Kim Rul nih Thang Nuam a hrin
 Thang Nuam nih Luan Khup a hrin
 Luan Khup nih Luan Sin a hrin
 Luan Sin nih Khup Za Thang a hrin

Phurb Hlun hrinthlaak hna nih hin
 Phurb Hlun fale Sum Thang Zanniat
 Laizo le Nu Hnua hna min chuan haan
 'n, Sumthang hrin Zanniat hrin Laizo
 hrin le Nuhnua hrin tiah an i ti ko nain
 an dihlak brawn h hin Zanniat kan
 si an ti

An mah nih an tuaobia an chimrak
 ah cun, an pu Phurb Hlun pa hi, Zanniat
 a rak si an ti Cucca-ah cun Phurb Hlun
 pa fa Zanniat hrinthlaak hna nih Zanniat

hrin kan si an i ti nain an dhlak mi-
phun min ah, an pa (Phurb Hlun pa) min
put in, Zanlat miphun kan si tiah an i ti
nak hi a si i, Khualsim miphun nih cun
Ral Thang, Phurb Hlun le Thuan Khai
pa cu, Khualsim a si an ti i Phurb Hlun
tefa hna nih Phurb Hlun pa cu Zanlat a
si an ti ca ah, a zeı deuh hi a hmaan
hnga ti cu chun khawh a si lo

Asinain, "Zanlat" timi bialang h.
Miraang an kai hlan ah hin an rak hman
bal lo i, Tuck & Carey zong nih, 'The
Chin Hills' timi ca-uk an tialnak ah, Za-
nlat miphun hna cu 'Zanlat' tiah an tial
lo i, "Thor miphun" tiah an rak tial (24)
Cuca-ah cun Miraang chan ho i (Japan
ral hlan) Falam Zipeng a rak si mi Mr
Stevenson nih "Economics of the Central
Chan" timi ca-uk ah, 'Tuck & Carey nih
Zanlat miphun kong a tial an rak phih"
tiah a tial (25)

Phurb Hlun tefa hna nip Zultu
khua, Khuale khua le Lumbang khua hna
hi an thak hna Thiam Sawu an timi pa
nih hin, Locom khua in, atu Lumbang
khua, hi a hong thak i, atu Lumbang
ngingai si lain, Baugla umnak hman ah
hi khua cu a hong thak i, 'Himzawl

khua tiah an rak ti Hlu zwi khua cun
Lumbang khua khi an hung tlaak thar i
'Lumbang ti cu Hlmzawl nakin a lum
deub barg' tinak a si an ti

Zaniat miphun hna nih cun Hn urh
Khawl i Khumzing Locom Sinsing
lunghlwng khua le Zalte k'ua hna khi
an tlaak mi a si i 'Miraang an hung ku
tiangh khan bi khua vialte ah lun bawi
an cang hna

(24) Carey & Tuck The Chin Hills
Voll I(1894) pp 141

(25) Stevenson HNC The Economics
of the Certiel Chin Tribes p 14

THUAN KHAI HINTHL K

Kalemyo in a hung kaimi uau
rual Rai Tharg, Fnurb Hlun le Thuan
Khai lak h hin mi cheu nih cur Tuan
Khai le Fnurb Hlun hi Lailun an phan
tiah an ti i a cheu ve nih cun Thuan
Khai le Hlwn Ceu lawng an phan tiah
an ti ca ah, Thuan Khai cu lailun a
rak phanmi a si ti bi abohmanh al
awk um loin a fiangmi a si

Sm miphun upa nih an chim
nak ah cun, Thuan Khai le a nupi

Mang Tial cu Lailun an rak phakah
 hna ahobmanh minung an um rib lo
 ca ab, Thuan Khai lo a kal karah a
 nupi Mang Tial cu fa a ngei 1, a
 zohkbenhtu aa um lo ca-ab Cekeip 1
 ra 1 a rak bomb an ti Cuca-ah cun
 nibin ni tiang hin Sim miphun nib hin
 cekei thah hi an duh lo 1, midang
 nih an thahmi an hmuh hmanh ah
 an ngeih a chia 1 an biak tawn

Thuan Khai hri nthlak pawl hi
 Falam peng ah cun mi thavng mi
 fim le mi raltha an tam 1, Mirang
 kai ho ah raltha ngai 1 a rak dotu Pu
 Con Bik zoug hi Thuan Khai hri nthlak
 chunmi a si Asi nain Thuan Khai nih
 hin fa pa zeizat a ngeih nna 1 ahoho
 an si ti hi anmah le anmah hi an 1 al 1,
 an tuania an chim ning a khat cio lo

Sim miphun nib cun, Thuan Khai
 nih fapa pathum a ngeih hna 1,
 Sun Thang, Tai Sun le Hlawn Ceu
 an si an ti Asi nain Zabau ve nib
 cun Thuan Khai nih fapa pabnih a ngei
 hna 1, Hau Hulh le Za Hau an si ti ah
 an ti. (25) Pastor Lian Khai nih "Mizo
 History" cauk a tialnak ah cun "Paw
 miphun cu Hring Lum hri nthlak an si

an chuabnak khua cu Sunthla a si Cu
bna cu Hau Hulh brinthlak, Hlawn
Ceu brinthlak le Fan Ai brinthlak an
si" tiab a tial (27) Pastor Lian Khai
catialmi hi le Sim upa cheukhat nih
an chimmi ai zawn ngaingai mi pakbat
cu, Sim upa cheukhat nih cun Hring
lum hi Thuan Khai pa a si i, Hring
Lum nih Hau Hulh le Za Hau a brin
bna," tiab an ti theu mi hi a si

An chim ning i dang cio bmanh
selaw a sining taktak cu hi ti hin a si
Thuan Khai nih fapa pathum a ngeih
hoa i, Tai Sun Hlawn Ceu le Hring
Lum an si Sim miphun nih Sun Thang
cu Thuan Khai fapa upabik a si an ti
nain Sun Thang brinthlak hi an nehnang
kao hmu bna lo caah an chim palhmi
si selaw a dawh

Thuan Khai rib etu i Sun Thla
khua khi a tlak i Tai Sun a fa upa
bik a si ca-ah a pa tlakmi khua Sunthla
khua ah cun a um i voikbat cu a pa
Thuan Khai nih ram a va hrannak ah
khua a va tlak i, Simpi khua an ti
Cu khua cu a pa nin a t'ak i
bawi ah a cang Tai Sun nih fa pali
a rgei hna i Hlawn M wrg Hlawn Pi

Za Hre le To Th wng an si H'am Pi
 hrintlak hna bi mith'ung tha le mi
 uktu an si ca-ah Hlam Pi hrintlak hna
 cu a tanglei bantukin an si

Tai Sun fa ah Hlam Pi,
 Hlam Pi fa ah Hawi Hluan
 Hawi Hluan fa ah Khual Do
 Khual Do fa ah Cia Nong
 Cia Nong fa ah Kip Bik
 Kip Bik fa ah Lian Nawn
 Lian Nawn fa ah Con Bik
 Con Bik fa ah Van Hmung
 Van Hmung fa ah Sai Luai
 Sai Luai fa ah Zung 'uoi

Con Bik cu Mirang an hung kai
 ho ah a rak do ngamtu a si ca ah
 Siangngakchia cacawnnak zong ah Con
 Bik pa raltha" tiab in ti Con Bik fa
 pa Van Hmung cu, a pa a thih hnu
 ah Bawi a cang i Falam peng ah
 Thang Tin Lian le Van Hmung ti an si
 A tupa Zung Luai zong atu ah Middle
 Headmaster a tuan i a nung rib

Tai Sun fale hna bi Surthla in
 a chuakmi an si nain anmah le an
 pupa hna min putin a tanglei ban'ukin
 an i then than

- (1) Sunthla
- (2) Zahau
- (3) Tlorzawn
- (4) Khualsim
- (5) Hualngo

A cunglei miphun hi an i then
than i a tanglei bantukin an si

- (1) Falam Sunthla
- (2) Khuadang Sunthla
- (3) Zahau brin taktak
- (4) Ka Zahau brin
- (5) Khuangli
- (6) Ngawn brinhlak (The North
Family)
- (7) Khualsim le Bawi kinak tlang
miphun
- (8) Tlorzon phun
- (9) Hualngo miphun

Falam Sunthla timi hna nib hin
a tanglei khua hna hi an tlak

- (1) Taisun khua
- (2) Zakhua khua
- (3) Khuzasang khua
- (4) Congthe
- (5) Congheng khua

(6) Pailzin khua hna an si i
asi nain atu ah cun cu khua hna cu
a tanglei bantukin kawh an si cang

- (1) Zakhua cu Falam ti a si.
- (2) Pualzin cu Zamuai ?
- (3) Khuazaang khua mi hna cu
Congthe le Falam ah an i fonh
i, atu ah cu khua an um ti lo

HRINGLUM HRINTHLAAK

Hring Lum cu Thuan Khai fa ngakchia a si, Hring Lum hrinthlak hna hi, Sim miphun ai timi hi an si Thuan Khai le a nupi Mang Tiel fa an hrin ho ah a zobkhenhtu an um lo ca ah, Cakeipi a ra i a lahr i a hung tan piak tlah an timi hi Hring Lum hi a si ca-ah, Cakei a biam cu Hring Lum hrinthlaak hi an si Hring Lum cu a pa nih a tlak mi Sun thla khua ah a thih tiang khau a sa

Hring Lum nih fapa pahnih a ngeih hna i, Hau Hulh le Zahau an si Hau Hulh le Za Hau cu an pa smah um loin cu ho i, Mar (Mizo) an umnak khua Zathlir khua ah a kal i, a va uk hna Za Hau zong cu, Tlauzawl khua ah a kal i, (cu ho ah cu Mar an rak si) a va uk va hna

HAUHULH

I lauzawl khua hi ral nih an chim
 1 an hrawh ca ah an tio 1, a hnu ah atu
 1, Tiaukmun khua khi Zahau phun nih
 an va tlaak than Hau Hulh nih Khuangli
 khua khi a tlaak 1, cuka ah cun fapa 14
 a hrin hna A fapale hna cu (1) Sun
 Thang (2) Hlawn Mual (3) Sawm Set (4)
 Sai Lung (5) Hau Sum (6) Bawi Thang
 (7) Khuai Thang (8) Tual Lawt (9) Chim
 Lung (10) Hu Ha (11) Lal Vung (12)
 Cong Hlut (13) Lian Chin (14) Ban Sawt
 an si

Sim miphun timi hi Hau Hulh chan ah
 hin, Sim an 1 tinak h a si Hau Hulh
 hrin an si bain, zeicahdah Sim an 1 ti
 tiah cun, Sim timi a sullani hi, chin ram
 timi, a lumnak ram tinak a si 1, Run tiva
 kam hrawngah an um ca-ah 'Kan nih
 chin ram ummi an 1 tinak a si ko Hau
 Hulh nih fa 14 a hrin hna 1 cu hna nih
 cun, khua an tlaak cio 1 tampi an karb
 An khua tlaakmi atu tiang a hmummi hna
 cu Khuangli, Hlawnmual, Relsing, Sur
 thla, Hrangsawn Khuahmun, Bualmin,
 Congthu Tblancing, Losai, Simdihai,
 Khiaogzaang khua le Cica khua hau
 khi an si.

ZAHAU HRINTHLAAK

Zahau miphun ai tumi hi, Hring Lum fa ngakchia deuh pa hrinthlaak kha an si i, an pa Zahau m'n chuankhaan in Zahau phun tiah an i ti thai Zahau nih an tuambia ai chamnak ah cun Zahau miphun cu, Nika ia a chuakmi kan si an ti Voikhat ah Vurbulah, thlangab Nika nih ti pumkhat a tit Cu Nika ti cu Kawlatu nih a char i, a tun ah a tlun pi i, belrua ah a erh Cu Nika ti cu a hung keuh i, Ngakchia pa pah a kenh hna Cu hna cu an hung upa hna i, cu hna unau rual cu, upabik ah, Hlawn Ceu a si i Kawlrawn khua ah a um A changtu pa nih, Toshum khua a tlaak i, a changtu pa nih, Talarawn khua a tlaak Ngakchia bikpa cu Zahau a si i, Zahau nih cun atu Tlaubmun khua km a tlaak ca-ah a mah tefa hna cu, Zahau kan si," tiah an ti Asinain, hi hi cu buanbia sawhsawh a si ca ah Zahau cu, Hring Lum fa ngakchia deuh a si ti cu a bohmanh el awk tha lo a si ko

Za Hau nib fapa Thla Cong lawng a hrim i, a thi. Thla Cong zong cu sau a nang lo i, fapa Kip Kual a hrim ah, ratn a vahnak ah ngal nih a seh i a thi. Kip

Kual cu a ngakchia ho tem a pa a thih
 ca-ab ngakjah sifak a si i a pa unau hna
 sinah a um i, an caw a khal a hung
 tlangval i, mithawng a si ca-ab a pa
 hubeam cu a pehzuh khawh i, Rianblei
 khua a va tuk i, a tei ca-ab Rianh'ei
 khua nih cun kum fa tein sakhua rawlrol
 an pek Ral tuk a thawngmi a si ca-ab
 Thlantlaang pegeh Lungler Thangzang
 le Daw khua hna a va tuk hna tiah an
 t' Za Hau briohtlaak hna cu a tanglei
 baptukin an si

Za Hau fa ah Tbla Cong
 Tbla Cong fa ah Kip Kual
 Kip Kual fa ah Cung Nung
 Cung Nung fa ah That Hrim
 That Hrim fa ah Khaw Kim Thang
 Khaw Kim Thang fa ah Khuang Ceu
 Khuang Ceu fa ah Thang Bur
 Thang Bur fa ah Tbla Ceu
 Tbla Ceu fa ah Van Nawl
 Van Nawl fa ah Thang Tin Lian

Thang Tin Lian nih fapa 12 a
 ngrith hna i, pangnak pa cu Za Hre
 Lian a si i, Lai Vuanot (chin Ministry)
 zong! arak tuan Thang Tin Lian fale
 hna cu Ral Dan, Lai Bik, Sum Mang,
 Thil Dum, Za Hre, Thang Com, Ral Lian

Sun, Sai Ling, Mang Bar, Thla Khar le
Ket Luat an si 1, Lairam ah upa lawngte
ao si di b

Kip Kual nih fapa pathum a ngeih
hna 1, upabik cu Ngun Kual a si 1, Ngun
Kual nih a pa Kip Kual uknak kha co
awik a si nain, Khuakringtlang Mar
umnak ah a peem ca ah ngakchia bik
Cung Nung nih a conak a si

Khaw Kim Thang chan ho ahhin,
an umnak Tlangzawl khua cu, Halkho
Lain Dun nih Kawl ralkap Mg Mya
San le a bawile panga a rawi hna 1
meithal he an va tuk ca ah an tei hna
1, Tlangzawl khua mi cu an zam 1,
India ram Mizo umnak le Bangladeshi
ram tiang an zam A hna ah Thlanrawn
le Halkha le tiab Raldanrak Biakamnak
an tuah i Cerbmun khua khi a tlak
than Khaw Kim Than nih fa pahnih
a hrin hna 1, Khuang Ceu le Khaw
Za Lian an si Khuang Ceu nih Rallang
khua a tlak than

Za Hau hriothlak hna cu Thlanrawn
10 Halkha hna be Daibnak Biakamnak
an tuah ca ah zehmanh 1 tuknak le, an
1 tenak um loan dai ten khua an tlak
ca ah an krah 1, an mah le an tlakmi

khua cio le khuadang hna zongah uktu
tampi ah an cang

HLAWN CEU PHUN

Hlawn Ceu cu Thuan Khai fa
hniangbik a si i a nu le a pa sin
ah Sunthla ah a um Voikhat cu an
lo thlawhmi kha ngal nih a bung ei i
zeitindah kan tuah lai tiab a lung re
a thei ngungai Cu ho ahcun mang a
manh i ka mang ah ngal rang ka
dawi i ka thab tiah a ti an ti Cuca-ah
cun an lo eitu ngal cu a daw i chun
ni tlak a daw longmang i a hnubik
ah atu Mang Kheng khua pawogah ktin
ngal cu cerh ah a rak i bual i a hei
puak Cerh i a bualmi ngal rangpi cu
fe in a hei khawh a khen i a thi
A lung a lawm i, a au a khuang i
vawhla aa tiawh c ih

Asi nain khua a mu deng cung
i, zeitindah ka uah lai? tiah a khua
ruah a har Tlun tak ah le sia berh
i, tlun tak sian loin thing kung cungah
a kai i zan khuadei a hngih Z'in ah
cua khua a ruat i, 'Zohan kan mang
kha atu ngal ka kabnah hi pei ka hnuh

hi, ka mang he a kheng ngamgai" a ti 1, cuka hmun cu "Mangkheng" tiah a sak

A thazing ah cun mi cu a kwh hna 1, a ngai kabmi cu an phorb khua a ruah 1, ke' hi, hika ahbin um nung law roco awk ka ngei lai lo Cuka-ah cun ka ngai kabnak ahkhan khua ka tlak ah a tha lai a ti 1, a iachung le amithi tampi he an bung tho 1, cuka ah cun cun khua an bung tlak 1, "Mangkheng khua" tiah nihin tiang a hmun

An khua pawngah ngai rang a kabnak cerh cu a um 1, atu tiang "Ngai Rang Sih" tiah an ti thai

Hlawp Ceu nih fapa 10 a ngei baa 1, (1) Za Hup (2) Cal Ngau (3) Za Pial (4) Than Hup (5) Neb-Sawn (6) Thang Khaw (7) Za Thang (8) Pial Pa (9) Mang Lurg (10) This Ceu an si

Hlawp Ceu cu Mangkheng khua ah cun a tar tiang khua a sa A fale nih kan pa nun lo ah bin kan pa sin ah an ti lom khua thar kan tlak lai tiah an ti. Hlawp cu Za Hup le Za Pial cu khua tlak awk kan kawt lai tiah

an kal i Za Hup nih cun atu i laizo
 khua khi a va halh i, innhmun zo g a
 cawh ta An hung tlung i a nau Za
 Pial nih cun Za Hup cu 'Khua tlaak awk
 hmun tha ka hmuh i hmunkhat ah khua
 tla ti hna usih" tiah a sawm Za Hup nih
 cun Ka nau khua tlaak awk hmun tha
 ka hmuh ve i a hmun zong ka cawh
 cang" tiah a ti Ka cawh cang ti cu an
 mah' Laizo holh cun 'Laizho ti a si (u-
 ca ah cun an unau cun an mah le an
 khua halhmi hmun co ah cun khua cu
 an va tla i Za Hup tlaakmi khua cu
 Laizo ti a si i a hnu ah cun Laizo ti
 a si Innhmun tla ka laizho tinak a si
 (Innhmun zong ka cawh cang tinak a si)

Za Pial nih cun i hmun halhmi cu
 a va tlaak ve i, Kawlawh khua khi a
 si i, nihin tiang a hmun nih Za Pial nih
 fa pabnih a ngeih hni i Thi Mang le
 Hluan Khar an si Thi Mang cu fa upa
 a si pantukin a pa khua tlaakmi Kawlawh
 ah cun a um i, a hnang Hluan Khar
 nih cun Laizo Hmuopi khua khi a tlaak
 Za Hup fa Kip Hniar niL Laizo he si
 pehmi Thanhniar khua khi a tlaak i, Za
 Hup fa lai pa Mang Luai nih Zalai khua
 khi a tlaak

Hlawn Ceu fa pah'nih ak pa Cal Ngau hi Ramthlo ah baw'a tuam Ramthlo khua hi Fanat'nih an tlaakmi asi 1 Fanat'nih Cal Ngau cu baw' ah an put ca-ah, Ramthlo ah Cal Ngau baw' hi a tuanoak' cu a st. Cal Ngau fa Pa hmung nih, Zomual khua a tlaak 1 Zomual khua cun Lenhal khua khi a va tlaak than Hlawn Ceu fa palinak pa Thang Hup'nih Tikual khua a tlaak 1, Thang Hup fa Ro Kual nih Tiphir khua khi a va tlaak Cal Ngau fa upabik Tum Khuai nih Ramthlo khua cun Rulbu khua a tlaak Tum Khuai fa Do Kulh nih Tiahda' khua a tlaak. Cal Ngau hriin tial Bik fa Ngun Thang nih Hrianghnang khua a tlaak (Asinain Hrianghnang upa nih cun Hrianghnang khua cu, Ramthlo Ngun Thang le Thlantlang Vankhawng phun Ceih Hlei nih an tlaakmi a si tiah an ti)'

Tlangzawl' khua khi Mang heeng khua mi, Thang Hup fa (Hlawn Ceu fa palinak) Mang Ling' nih a tlaak Tlangzawl' khua cun Thang Hup fa Hrang Khup'nih Zomual' khua khi a hun tlaak than. 1 Thang Hup fa Lian zam nih Tili khua a tlaak 1, Mang Ling fa Hrang Peng

nib Taal khua khi a tlaak Hlawn Ceu fa
 Neh Sawm nih Paangzawl khua a tlaak
 ve Cuticun, Hlawn Ceu hrinthlaak nib
 cun khi a tampan tlaak i, an karh ca ah
 hi brawng khua vialte hi 'Hlawn Ceu
 Peng' tiah an ti

Hlawn Ceu hrinthlaak hna cu
 Thlantlaang peng zongah tampan um i,
 Mizoram le Bangladesh tiangin khua an
 sa Hlawn Ceu fa Za Hup hrintlaak hna
 cu a tangle bantukin an si

Za Hup fa ah Khup Khar
 Khup Khar fa an Bawi Hrang
 Bawi Hrang fa ah Lian Khuai
 Lian Khuai fa ah Bawi Tiam
 Bawi Tiam fa ah Lain Thang
 Lain Thang fa ah Bawi Khuai
 Bawi Khuai fa ah Lian Hrang
 Lian Hrang fa ah Sang Kulh
 Sang Kulh fa ah Con Kim
 Con Kim fa ah Mang Hnok
 Mang Hnok fa ah Kip Luai
 Kip Luai fa ah Mang Kip Pian

Cal Ngau hrinthlaak hna cu a tangle i
 bantuk hin an si

Cal Ngau fa ah Ngun Kual
 Ngun Kual fa ah Tai Cou
 Tai Cou fa ah Shan Zam

Then Zam fa ah Tial Bik
Tial Bik fa ah Za Khar

FALAM KHUA TLAACKNAK

A cunglex i kan tialmi Falam peng minung bna hi, an mah le an tlaakmi khua cio ah bin bawi an si cio i, Falam khua khi khuapi in a rak um lo Miraang nih Lairam an rak laak i, 1884 kum ah Falam peng an rak laak ho zongah hin Falam khua hi min ngein a rak um rih lo Cua ab cun Col Symon le Col Skene nih Falam peng laaknak puai an rak tuah zongah hin, Tlaisun khua ah an rak tuah

Cu an rak i tonnak hmun zong cu Cinnual tlaang tang Sompi khua hmun ah khin a rak si Miraang ralkap cu Sompi khua rop hmun ah cun an rak i dil i, bika hi Headquarters ah kan tuah lai tiah an rak timb. Asinain, cuka hmun cu tlaang tang hmunrawn a si ca ah ral runvennak a tha lai lo tiah an ruah ca ah cuka hmun ah cun ser loin, atu Falam khua hmun ah khin an rak ser. A blan ab cun Parthawk ti a rak si. Miraang nih cun Parthawk cu, Ralvennak (Forte)

ah 1885 ah an hun tuah 1, cucu, Chaklei
Lairam Headquarters ah a cang thah, 1,
hnu ah cun Falam tiah an ti

1894 kum ah hin Falam Raikop ah
hun tuah 1 Falam khua cu District
Headquarters ah a cang thah Falam khua
cu Kawram rih Independ nce a hmuh
hnu pi tiang District Headquarters ah
a cang

SANGPI LE SANGTE (Zaathung) CHUNG THAWHKEHNAK

Halkha khua ah hin Sangpi chung
le Sangte chung hi Mra ng an hung kai
ah hin bawi an si 1 an mah Mriang
chan ho zongah khan Ramuk bawi sinak
nawl an pek hna Asinain Zaathang phun
hi Laimi, Lairam 1 an hung kai 1 Lairam
ah an hung phak ho le Phailenzawl khua
an hung tlaak ho hrawngah hin cun
Sangpi sangte tiah an um rih lo 1 bawi
le mio lang ngaingai zongin an rak
um rih lo

Laimi, Lairam ah an hung phak
hlan ah hin Bawm miphun le Tlanglu
miphun hi an rak phan hmasabik 1, cu
hnu ah cun Mar le Leitak Mara miphun

hna an rak phan ve Cu hna Hhu ah cun
 Laimi an rak phak tik h cun, a rak um
 hmase hna nih Laimi thawngpaang an
 theh tikah hip, an tib hna 1, an kianh
 lengmang hna Mar he ha 1 cun tuk tak-
 tak te zongin an rak 1 tu 1, Laimi nih an
 rak tei hna ca-ah, Mar pawl cu an zam
 dah Cu lic ah cun Zaathang phun hi
 bruaitu an rak si lo 1 Cinzah le Kheng-
 lawt hi mithawig le min lang deun in an
 rak um Phailenzawl khua 1 an um hio
 zongah hip Cinzah pa nih khuang a caw
 ca-ah michen nih cun Cipzah Khuang
 caw hmun tiab an ti

Lailun ca uk nih cun, "Hakha
 Thlantlaang Zotlaang 1 an rak um hio ah
 hio miphun phun hre an rak um 1, cu
 hna cu Kingbawl, Darkhuah, Kheng'lawt,
 Talacon, Cinzah, Lailung, Hranglung
 Nguntual, Zaathang, le Vangam an si,"
 tiab a tial Darkhuah, Nguntual, Lailung
 Hranglung, Zaathang te Vangam hna hi
 cu Hakha an phak hna ah Zaathang fale
 an si 1, Sangpi Sangte an ti nak a si
 ca-ah, Lailun nih hithun a tialmi hi a
 hman lo Kan pu kan pa hna nih an
 chihak ab cun, Phailenzawl an phak hio
 an hio miphun phun kra an si tiab an

ti Cua ah con hi ho i miphun in a rak
 hami hna hi Cinzah, Hlawncing,
 Khenglawt Kingbaw, Ruathleng, Muat-
 hlun Zinhlawog To Hlei le Khiteeng hi
 si dawh bik an rak si

Sangpi le Sangte an chuahnak hi,
 an pu an pa thawhkehning an i zawt tika
 Piaenzaw i Mangkbeng Hlawnceu baw
 a chawogtu Tio Hlei le Hluan Sang tiang
 lawng an i zawt kho Hluan Sang bhi a
 u pa Tio Hlei cu Hlawnceu baw-fung a
 cuhnak ah a trah ca-ah u le nau an i
 then i Hluan Sang bhrithlaak cu Zaa
 thang an si na in Tio Hlei bhrithlaak cu
 atu tiang Tio Hlei phun tiah an i ti thai

CONG CIN LE MANG LIAN

Micheu nih cun Hluan Sang cu
 Sangp Sangte kan pu a si tiah an ti nain,
 Hluan Sang nih ato a hrin i, cu pa nih
 cun ahò a hun hrii than ti hi a zawt awk
 an i hngal lo Asinain micheu nih cun
 Hluan Sang nih Zaathang a hrin i, Zaa-
 thang nih Zi Biak, Dar Khuah, Ngun-
 Tual Vai Ngam le Hong Lung a hrin
 hah i, cucu Sangpi Sangte kan thawhkeh
 nak a si tiah an ti Asi ain, Halkad

tuaphia ah bin Cong Cin le Mang Lian
 hi an um-1, Mang Lian cu khua nih a
 lak, ca ah, Naw neel ah a lung an donb
 i, cu a lung donb cu Zaathang phun paub
 nih an rak biak tawn

Cuca ah cun Sangpi chung le
 Sangte chung an thawbkehning kan
 hngalh khawh vial cu tanglei bantukin

a si

Hluan Sang nih Tin Thluk a hrin
 Tin Thluk nih Za Pial a hrin
 (Za Pial fa ah Mang Lian si dawh a
 si Asinain, kan hngalh fian lo ca ah
 kan tial lo)

Za Pial fa ah Zaathang

Zaa thang nih (1) Za Biak

(2) Dar Khwah

(3) Ngun Tual

(4) Val Ngam

(5) Hrang Lung a
 hrin hna

Za Biak nih (1) Sai Kha le

(2) Za Pial a hrin

hna i, Sai Kha cu Sangpi chung
 hringtu a si i, Za Pial cu Sangte
 chung hringtu a si

Ramtang an kal i an eing a tih
 tik hmanb ah khin "Cong Cin fa fawh
 kan si, Mang Lian fa fawh kan si e," tiah

thla an cam tawn 1 an ningtih cu an rak
 1 phen tawn Cuca ah cun Mang Lin le
 Cong Cio hi umau an si 1 Hluan Sang le
 Khuk Hnin karlak ah bin a ummi an si
 lai 1 an donghram an 1 zawt khawh ti lo
 ca ah si dawh a si

Cuca-ah cun Sangpi le Sangte chung
 an thawhkehoing kan lingah khawh vial
 cu hitihin a si

Hluan Sang nih Tin Thluk a hrin
 Zanthang

Zaa Thang nih 1 Za Biak
 2 Dar Khuah
 3 Ngun Tual
 4 Vai Ngam le
 5 Hrang Lung a
 hrin hna

Za Biak nih Tin Thluk a hrin

Tin Thluk nih 1 Sai Kha le
 2 Zaa Pial a hrin
 hna 1 Sai Kha
 hrin cu Sangpi
 chung an si 1
 Zaa Pial hrin cu
 Sangte chung an
 si

SANGPI CHUNG

Sai Kha nib Khuk Hnin a hrin
 Khuk Hnin nib Thang Ding a hrin
 Thang Ding nib 1 Za Hmung

2 That Cin

3 Lian Kual

Leen fa in Lungzarh Cinzah baw
 fenu sin ah 1 Al Bik

2 Hlei Lian a hrin hna

Khuk Hnin chan bin Zaathang
 chung cu hanh bram an 1 thawk 1 a fale
 hna vialte cu baw an si thairak bi a si

KHUK HNIN SADUHTHAH

Khuk Hnin hi ngaktah chiate a si
 1 hi ho chan ah hin Khenglaw, hi haw
 le mithawng an rak si Khuk Hnin tlang
 val no a si ho hrawngah hin Khenglawt
 baw Thang Thlur fanu In Awi an timi
 hi mi dawh minthang a rak si 1 tlangval
 nib a inn khat in an rak leen Ngaknu
 an leennak ah cun tlangval pawl cu
 saduh an that tawn 1, Khuk Hnin cu a
 hawile nib "Nang zerlab aduh na thah?"
 tiab an bal so ti Khuk Hnin nib cun a
 thawh 1 a saduhtbah cu bitihin a chimh
 hna

Cipi neel thlo ning
 Ngai raarg chun ning
 Paangzawl chim ning
 In Awl thi ning
 Thang Thlur toi ning
 Gapa hing ning
 Thang Ding sak ning
 tah a ti an ti

In Awl hi Khen_ awt bawi Thang
 Thlur fanu, cu no i ngiknu dawhtik a
 rak si i Khuk Hnin nih In Awl thi
 ning a ti tikah hia ngaktah a si ca ah
 a si loo ding n i nat lo i a pa hwi
 nih an nih sawh

Khuk Hnin cu a hung t neal
 deuh i Cipi neel (At i i Pu Uk M u
 nih ngakhawr ah a tu no i hnu i Navi
 neel khi a si) cu a thliwh tak tik i
 rawl hi ti ciwk loim i r k nger in Awl
 cu a vun duh v t krik i ni khat ci

Kenu In Awl tung ka hal piak ti h
 a ti i a nu nih cun z iindih kanrih
 neaktah le knger n h fir klergl ut b wi
 fanu cu fan hal ng m i i' tiah rak
 ti an ti Hung ka hal piak ko a ti tikah
 a nu nih cun a al kho lo i Pu Thang
 Thlur snah cun a va kal i a va hal
 Thang Thlur zong nih cun i rawl lo te
 a rak pek ve i an i um

saduhthah bang cun Cipí neel cu
 a thlawh 1, rawl cu chim cawk loin a
 ngeib Ngai rang cu a chus tak tak
 (Hlan ah cun merthal a omí lo 1, fei in
 hmual an hman ca ah fei in ngal chunh
 1 thah hi a fawí mǐ a sí lo nain Khuk
 Hnin hi mithawng a sinak hi a lang)
 Fapa cu a hun lrin taktak i a nin ah
 Thang Ding tiab a sak taktak

Paangzawl khua hi hlan 1 Falam
 tlawn lam Phau cho vung kai 1 cho
 chuah lam pawngte ah khin a rak sí 1,
 miugei mirum khua an rak sí Khuk Hoin
 nib cun Paangzawl khua cu a vung chim
 tak tak 1, an bawí fanu a hun tlah 1 a
 hun tlik pí Paangzawl khuamí nib cun
 an hun dawí 1, 'Maw Halkha hna aw
 rak kan that lai u cib, rak that citcet lai
 u cí law, Halkha le Paangzawl sia meí a
 tiai lai e," tiab an hung au Paangzawl
 khuamí cu Halkha cu an hung phan 1, an
 bawí fanu cu thi le dar, chaw le hlawn
 a duh zat, sia le caw a duh zat in an
 hung tiab Cuiçun Khuk Hnin cu ngeib
 la chiah rei cawk lo he cun, khua a sa
 cang 1, a saduhthah thin aak ah, thil pa-
 khatte laung a bau 1, cucu a pu Thang
 Thlur toi lawnglawng a bau cang

Zan khat cu a pu Thang Thlur cu
 a fale Khuk Hnin te inn nh cun a rak
 hna 1, khua a ruah tikah Khuk Hnin ni
 hin a ka tei taktak lai ti a phr ca ah
 zan ah a tho ziala al i ain ka hm rh
 i sutpi hr m ah tlla a cam

Maw khuazing w Khu Hnin
 a paak in thlua na chuah ah kei a sawmin
 t ah tlla a cam Khuk Hnin nh cun
 ngeih ko 1, a thlacam dih cun a tho ve 1

Maw khuazing aw Thang Thlur sawmin
 thlua na chuan kei za 11 tla a cam v
 an ti Cuka ah cun an pu cu an i vel
 ciammam 1 Thang Thlur cu zel awngih
 a ke ke khat a tla sual 1 a cawl ko 1
 le Khuk Hnin nh cun a duh tawk cun a
 naan len ko 1 Thang Thlur nh cun a
 celh ti lo 1 A, na ka tei a ti a ng l
 an ti Cuticun Khuk Hnin cu a sal bthah
 cu a tling dih

Khuk Hnin fapa Ir ng Ding cu a
 hung tlangval 1, nupi a thit i fapa p them
 le leen fa ah fapa pahrib a hrin hna Cu
 hna cu

Nutak fa ah 1 Za Hmung
 2 That Cin

3 Lian Kual

Leen fa ah . 1 Al Bik) Lungzarh Cin-
 2 Hlei Lian) zah baw fanu
) sinah a brin
 1 bna

Thang Ding fale Za Hmung, That
 Cin le Lian Kual cu Halkha khuaah baw
 an cang 1, Al Bik le Hlei Lian cu
 Vuangtu le Hriphi nih baw ah an put
 hna ca ah an bla hmanh ah

Kal pah hmanh io kan hi ng kun kaw e
 Kan pu Biakcin Thang Ding nih,
 Mang zaraan zei kan rel hna si maw
 Duh 1 zubrim ding kanmah e, tiah an ti

Za Hmung fale 1 Tial Kham
 2 Hmung Cin
 3 Sai Kha 2 fa a bring lo
 4 Hmun Thang
 5 Ibawng Mang

That Cin fale 1 Za Thio
 2 Za Hei
 3 Kim Dun
 4 Lian Kual
 5 Rung Hmung
 6 Van Luai

ZA HMUNG HRINTHLAAK

TIAL KHAM HRIN

Za Hmung nih Tial Kham

Tial Kham fa Lal Bik

Lal Bik fale 1 Lul Sang
 2 Tial Kual
 3 Za Chum

Lul Sang fale 1 Sui Ling
 2 Khuk Hnin2
 3 Lian Cung (fa a hring lo
 4 Khua Kulh
 5 Siang Mang

Sui Ling fale 1 Ral Tiam
 2 Hram Tum
 3 Ti l Nawn

Ral Tiam fale 1 Lian Tu
 2 Za Kian
 3 Van Kung nu
 4 Tum Kio nu

HMUNG CIN HRIN

Za Hmung fa pahorhnak ah Hmung Cin

Hmung Cin nih Za Khar a hrin

Za Khar fale 1 sang Cin
 2 Sai Khin3
 3 Ngun Ilung

- Sang Cua fale**
- 1 Khar Nawn
 2. Chum Khar (fa ne. lo)
 - 3 Men Tala (T Tang Lai
Luai aup)
 - 4 Sina (Sahny nu)
 5. Dar Tlem
 - 6 Pen Thai

- Khen Nawn fale**
- 1 Mang Nawn
 2. Ngun Er
 3. Vai Cung
 4. Khua Kian
 - 5 Tial Vaang
 - 6 Tha Ci
 - 7 Sui Mah

REV MANG KIO TE CHUNG

Khuk Hnin fa ah Thang Ding

Thang Ding fa ah Za Hmung

Za Hmung fa ah Tial Khəm

Tial Khəm fa ah Lal Bik

Lal Bik fa ah Lul Sang

Lul Sang fa pahnhn k Khuk Hnin²

Khuk Hnin 2 fale 1 Rev Mang Kio

2 Uk Mang

3 Khən Uk

4 Zing Iaang

Tial Kual fale

Lal Bik fa pahnhnak ah Tial Kua

Tial Kual nih Tial Kung a hr 1

Tial Kung fale 1 Sang Ngan

2 Mang Thing

3 Van Khar

Sang Ngan nih Khua Uk a hrin

Khua Uk nih Dar Mung Lian

Chum le Za Peng a hrin hna

KHUA KULH HRIN

Lal Bik nih Lul Sang a hrin

Lul Sang fa palnak ah Khua Kulh

a si

Khua Kulh fa ah Thio Cin

Thio Cin fa ah Tial Bik

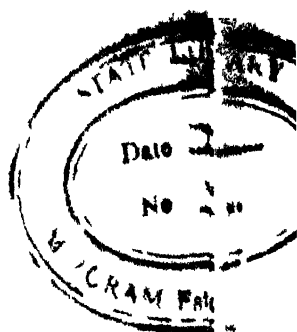
Khua Chum fale 1 **Ngun Kung**
 2 **Huat Lua1**
 3 **Rung Er**
 4 **Lian Su**
 5 **Dar Tblua1**
 6 **Za Thlua1**

Ngun Kung fale 1 **Tum Thang**
 2 **Lian Su 2** (Ralkap a
 tla 1 fa ngei loin a thi)
 3 **Van Thang**
 4 **Phun Rawl** (A ngak-
 chiat ho in a thi)

Za Al 1 Kio Ling Kio Ling fa ab
Heng Mang

Lian Khual 2 fale 1 **Lal Er**
 2 **Than Hnlar** (Fapa
 a ngei lo)
 3 **Sang Ling**
 4 **Than Cung**

Lal Er fale 1 **Ceu Mang**
 2. **Za Kung**
 3 **Ngun Hlei,**
 4 **Hrang Thio**
 5 **Tum Khar**
 6 **Bual Sang.**

a rak thutu a si

Sangte bawi an i peh thabning cu a
tanglei bantuk'in a si

Zae Thang nih Sai Khar le Tin Thluk
a hrin bna Sai Khar Sangpi chung
Tin Thluk Sangte chung, Tin Thluk
nih Za Pial a hrin Za Pial nih Thla
Sang a hrin Thla Sang nih Kip Lian
a hrin Kip Lian nih Lian Nawn a hrin
Lian Nawn nih Than Chum a hrin

Than Chum nih (1) Za Er

(2) Ngun Hmung

(3) Ceu Phua a hrin bna

Lian Nawn, Van Tler Saang Nawl,
chan in Sangte bawi an i thawk

Van Tler hrungtu Cawto, le chung
Sang Nawl hrin cu Hmun Thang le
chung

Za Er fa ah Lian Mo+Pa Mau an i,
Pa Mau cu fa a hring lo

Lian Mo fa ah (1) Van Mang

(2) Mang Ceu

(3) Sui Nak

(4) Meng Kawi

Van Mang fole Nutak Tial Nawn sinah
 Pen Tisk liwng a hriin
 i Ngaphaite Mang Hlei
 nih a tbit

(2) Nuchun fole

(1) Hrang Tawni

2) Lian Hrem

(3) Tial Hrem (Thlan-
 tlaang)

(4) R m Thawn (Thlan
 tla ng ah a um vi)

M ng (cu fole (1) Nutak fole

(1) Ni Hre Assan
 Rille ah ralkap a
 tla i a thi

(2) Pen Hnem

(2) Ni Tlen he an hriin i Ki Mang
 2 Dar Tlen

(3) Hnarlawn nu he 1 Fung Ling
 2 Nah Thai

a rak thutu a si

Sangte bawi an i pob thabning cu a
tanglei bantukin a si

Zaa Thang nib Sai Khar le Tin Thluk
a hrin bna Sai Khar Sangpi chung
Tin Thluk Sangte chung, Tin Thluk
nib Za Pial a hrin Za Pial nib Thla
Sang a hrin Thla Sang nib Kip Lian
a hrin Kip Lian nib Lian Nawn a hrin
Lian Nawn nib Than Chum a hrin

Than Chum nib (1) Za Er

(2) Ngun Hmung

(3) Ceu Phua a hrin bna

Lian Nawn, Van Tjer Saang Nawl,
chan in Sangte bawi an i thawk

Van Tjer bringtu Cawto le chung
Sang Nawl hrin cu Hmun Thang le
chung

Za Er fa ah Lian Mo+Pa Mua an i
Pa Mau cu fa a bring lo

Lian Mo fa ah (1) Van Mang

(2) Mang Ceu

(3) Sui Nak

(4) Mong Kawi

(5) Kim Hmung

Van Mang fale Nutak Tial Nawn sinah
 Pen Tiak Iwng a hrio
 1 Ngaphaite Mang Hlei
 nih a thit

(2) Nuchun fale

(1) Hrang Tawn

(2) Lian Hrem

(3) Tial Hrem (Thlan-
 tlaang

(4) R m Thawn (Thlan
 tla ng ah a um vc)

Mang Ceu fale (1) Nutak fale

(1) Ni Hre - Assam
 Rifle ah ralkap a
 tla i a thi

(2) Pen Hnem

(2) Ni Tien he an h rmi 1 Ki Mang
 2 Dar Tlem

(3) Hmarlawn nu he 1 Fung Ling
 2 Nah Thai

Kam Hmung falo :

- (1) N1 Hheng Hnaring Lian
Cin nih a thit
- (2) Ngun Fam - Hriphi Man
Hei nih a thit
- (3) Za Tait Hmung
- (4) Mawng Awng

Kao Mawng falo

- (1) Sui Khar
- (2) Tin Hmung
- (3) Bawi Ki
- (4) Sui Tangka

Nu Chun falo

- (1) Khua Kung
- (2) Tial Peng

VAN MANG KONG

Hlan hio h cun catial a um lo
ca ah an chuah ni thla le an baw kum
hna hi zehmanh hng lh khawh an si
lo Asi nain Pu Van Mang hi Mirang
uknak a dub lo ca ah a do hna i,
Lairai a tbawh ahin an hruatu a si
ca-ah Mirang zong iih an tlaih i thong
ah an thlak ca ah a thih kum le a
rian tuannak kum hi 'n alh thi hna i
si i cu cun an kum hi tua khaw
an si

Kum 1958 ah a nupi Sur Zing
he khuang an cawi i hih khuang i
cawi lmanungbik a si an ti
Kum 1959 ah a thih a thih ahin um h
kum hi 75 a si Cuca ah cun a chuah
kum hi 1834 ah si dawh a si A kum
a hmaan a si ah cun

Pu Van Mang cu R m uk baw a i
i, Miraang nih an mah uawh in uknak
kha an pe ko nain Miraang kut tang i
um kba a duh lo i Lum i (Halkha ni 6
le Septbang peng) kba a thit hruat hna i
i Lairai kha an tho Cuca ah cun a nupi
Tial Nawn le a nau pa Kim Hmung le
tiah an tlaih hna i Monywa thongian ah
an thlak hna i Hi hio i a mah te thong ah
a tla timi hne cu

tlak 1, cuka cun Thlantlaang le Tlaang-
 rua khua khi an bei tlak chin hna
 Hlawngzaang i an um ho ah Muahluh nih
 Halkha Hlawngching chung kha an i
 roih hna i, cu hna he cun Thlantlaang
 khua an tlak Halkha peng Cinkhua
 khua pawngin Khilteng le Kualhleng an
 ra i, Hlawngzaang, Muahluh he an i
 fonb hnu ah Khilteng nih Tlaangrua khua
 an tlak ve Ngaphai khua khi Zokhua
 in an hun tlak ve i, Thlantlaang le
 Tlaangrua in Thlantlaang peng khua dang
 hna khi an bei tlak chin hna

Thlantlaang, Lungzarh le Tlaangrua
 an hung tlak ho ah hin, Mar miphun
 nih Khuahringtlaang le Vanzangtlaang ah
 khua an tlak cang i, Bualram ah Tlaang-
 lau miphun an um cang. Cu hna miphun
 cu ah tuk hna i, an tei hna ca-ah khua
 an tlak khawhnak a si

THLANTLAANG KHUA TLAACKNAK

Phallenzaw! khua in Huan Sang le
 a hawle nih Halkha khua kan tja lai
 tian ah i thut ho ah hin, Muahluh le
 Tinkhawng phun hna cu, Halkha khua ah
 cun kai ve loih, khua dang kan tja lai

tah an tho : Thlantlaang le Tlaangrua
kar ah khin khua an tlaak i, cucu,
Hlawzaang khua an ti

Hi ho caan ah hin khua khat le
khua khat an rak i doh lengmang ho
caan a si ca ab Muahlun le Tinhlawng
hi mi thawngtha theng an rak si fawng lo
ca ah kanmah lawng cu saral kan i
rungveng kho lai lo tiab Halkba khua ah
an ra than i Hlawngching pa an hung put
i baw! ah an can ter Hlawngching pa nih
cun a uk hna i an umnak hmun kba
saral runvenrak ah a that deuh lo ca ah
Raciahva ral ah a hun thiel pi hna i
Muahlun le Tinhlawng a cheu nih cun
an zuhl hna i khua an sa

Cu ho caan ah cu Phailenzawl i
Cinzah pa Cong Phung hin Iian Kuai
nih fapa 5 a ngeih hra i, upa 3 hna cu
khua thar tlaak awk kan kaw! lai tiab an
i thawh i Tiphul khua hmun khi an
phan Cuka ah cun khua cu an tlaak
hnik i, a sinan an lung a si deuh lo ca
ah an lan than i, Mangkheng Hlawnceu
baw! siab an chuak Cuticun khua tlaak
awk kan kaw! tiab an chimb tikah Hlawncu
baw! Ral Hnin nih a hun hruai hna
i, Thlantlaang khua blun i, Cawmpi ti-

Khiu kù' a búng huah pi hna. Cufcun,
Methluh le Hlawching khua tlak cta
mi hmun ah cun Hlawceu baw' le tlah
Cinrah nih khua se tlak tlah cun an
ah ngam va lo i. hmukhat. tu. ah an i
son i. 'Thantlaang' tlah an ta. Hi ho hi
A.D. 1560 hrawngah si dawh a si.

Coca-ah cun Thantlaang khua ca
Cinrah le Hlawching nih cun an 'ak hna
i. kum 300 thuk an um hna ah atu
Thantlaang khua thar ah khiu an i tlah
Khua thar an tlak hup ah Thantlaang
tini cu min chia a si ca-ah an duth lo i.
'Thantlaang' tlah an thien i. atu ah cun
Thantlaang tlah kawh a si cang

TLAANGRUA KHUA TLAACKNAK

Thantlaang peng chung khua vialte
lekah bin; Thantlaang, Tlaangrua Lekak
le Lungzard hna hi khua hien bik an si
i. se tlak kum zong hi ah khat nawn 'cro
tuh kin tial cang.

Halkha peng Cinhua le Hmaikhab
khua, krah hna. Khilong le. Rusbieng
peng hna cu khua se rak se i. sau nawn
ah um hna ah an tin tak. Cu khua rop
cu atu tieng a um ko i. Rusbieng Khua

rop tiah an ti tiah

Cu hna phun cu an ra lengmang i
Hlawngaang khua i Mualcin le Tindlawog
umnak kha an hung phar ve Hlawngchib
le Mualcin nih Thiantlaang khua tlaak
awk ah an kal ho ah bin Thiantlaang
khua tlaak awkah kal ve loin ni tlaak
ah an kal i Tlaangrua khua tu kua an
va tlaak ve

Hlawngcu baw Ral Hma nth a rat
pami hna Ciozah unau rual hna lakah mi
lai pa kha a min ah Tin Luah a si i,
Tlaangrua Khilteng hna nih bin (Pu Lian
Hlawng nib) kanmah lawng cu saral kan
i ruogveng kho lai lo a ti ca ah Thian
tlaang ah cu a ra i, Tin Luah cu a hung
thit i, Ciozah pa Tin Luah nih cu
Tlaangrua cu a uk hna, A sinain, Khil-
teeng le Rualbleng cu khua tlatu an si
ca ah baw lo hruaitu cu an si ko i Cin
zah cu vokkeuh arkeuh an pek hna

Tin Luah nih fapa a hnin i an pu
am an khin i Gong Phungian ti Gong
Phungian Al Sang a bin i, Al Sang nih
Pauk Hnin le Kua Tlan a bin hna
Pauk Hnin nih Tial Lang le Sung Zing a
bin hna, Kua Tlan nih Thanz Hlei
bin Thanz Hlei nih Tin Kio a bin i,

Tin Kio nih Rai Uk a hrin

Tlaangrua khua tlatu Lian Hlawng cu a rak lian tuk 1, a caw zun le a sia zun in nga a kah (Nga a fuan) tiah an rak ti Lian Hlawng nih Duh Mang le Hrang Chia a hrin hna 1 Duh Mang cu upa deuh a si ca ah Tlaangrua cu a uk 1, Hrang Chia cu Bualram tlatu a si

BUALRAM TLAACKNAK

Thantlaang peng Bualram ah hin, atu Bual minung an um blan ah hin Tlaanglau miphun an rak um (Tlaanglau miphun hi Laimi phun an si ve ko 1, an holh zong Lai holh bentuk a si ve ko sein, atu Laimi blan ah Larram an rak phan cang 1, blan lio ah cun miphun phun khat le phun khat khua khat le khua khat rak 1 tuk le rak i dob a si ca-ah, Hrang Chia le a hawile pawl nih hin bntukhat ah rak um ko loin, an rak tuk hna 1, an thawl hna).

Tlaangrua khua Lian Hlawng fapa Hrang Chia hi ngakchia deuh a si ca-ah a a Duh Mang nih Tlaangrua ram cu a co 1, Tlaangrua khua 1 um loin, khua dang ka tlak ah cun a tha deuh

lai tiab a ruah ca ah Luogzanh Cinzah
 Ni Kual a sawm i Bualram tlaak lawkah
 an rak kal Cuticun an va kal i Lulpilung
 le Belbar khua karlak i Zurneel ah khi
 khua an va tlaak Cuka ah cun khua cu
 an sa i kum 3 n um ah hin Bualteeng
 pa Lal Cawi an um pa cu Ceker nih a
 seh Cu tikah cun an um ngam ti lo i
 Tlaangrua khua ah an kir than A sinain
 Tlaanglau miphun cu an thawl cing hna
 i cu ti ram lawng i um ko cu an siang
 tung lo i Tlumang Bilhrang Ruelteng
 phun Hrangkhir le Tambawl phun khua
 kam a sawm hna i atu Hmunhah khua
 pawng i Bualpi hmun khi khua ah an va
 tlaak (Khi cerhti bual nganpi ruingah
 khih khika hrawng ram khi Bualram an
 tinak hi a si) A sinain cuka um cu an
 duh deuh than lo i an i thial than i
 Hlap khua ah Hlap khua cun Mu
 khua ah Mau khua cun an i thial th n i
 atu Tikir khua khi an va tlaak

Cuticun Hrang Chia le i hawile
 nih cun, Tikir khua cu an tlaak i khua
 an sa A sinain kanmah lawng cu saral
 kan i rungveng kno lai lo an ti ca ah
 Halkha ah an ra i Sangpi chung hrin
 That Cio kha kan in put lai tiab an

Hung sawm That Cin nih cun 'keimah
 tukak rat ce a tha tai lo, ka tap; Khar
 Hlei hi i put u trah a ti bna i, Khar
 Hler ou an put

A sinain, a mah i kat Cin ngainai
 a si lo ca ah khan, fikir khuami cu an
 hna a ngam lo. Thantlaang Cinzah pa
 Ni Kham an rak put than

Khar Hlei nih cun saral runvennak
 ah hin Thantlaang Kheenglawt chung
 brim brim kan thit lna ah a thab k lai
 a ti ca ah, Kheenglawt Cipa chung fanu
 Than Cer a thit. Than Cer nih cun keimah
 lawng ou ka ngam lai lo trah a ta pa
 Dar Ceu a kal pi Dar Ceu nih cun Hre
 Mang, Sang Thio Khen Sang, Lian Dun
 That Mang le Lian Tung a brin hna i
 cu hna zong cu, Bualram ah upa le min
 nget in khua an sa

Khar Hlei nih Thang Lul a brin
 Cuticun, an karh cho lengmang i, Tei
 Thai chan ah cun i n 300 tiang an karh
 Tikir an tukak hi 1, D 1810 hrawngah si
 dawh a si Tei Thai nih Sai Ceu a brin
 A sinain, Sai Ceu hi fa pa a nget lo ca
 ah a u fa (Rai, Dum fa) Ngan Khuai a
 baw; Ngan Khuai nih Ram Luai a brin
 i, Ram Luai chan ah, Kawram n h

luatnak au hnuh

LEITAK KHUA TLAACKNAK

Leitak khua hi Phantlaang peng le
Halkha peng khua hna lakah bin khua
hlun b k a si A sinuio atu Leitak mi hna
khi a blan Leitak mi an si lo i atu Lei-
tak mi hna an um hlir ah khin Leitak
miphun an rak tlaakmi kh i a si Tlaang
lau Leitak Bawm le Mara miphun hna
hi kinmah Lumi han ab hin an phan
hmas i cu hna n h cun Leitak khua cu
an rik tlaak Atu tiang tuahia ah min-
thang a si mi Siapanglai Tikhur zong hi
mah hna nih cun an rak tuahmi a si Hi
miphun hna lakih hin Leitak miphun hi
pion nganbik an si ci ah "Leitak khua"
tiib an ti

Lumi Sin pi khua ah an um ho ah
hin Mara Bawm Tlaanglau le Leitak
miphun hna hi Lulur/Lungtiul ah kal lo
ia Lairam chuanga an bung lut hma-
aok i, Phlanriwn khua hmun ab khin ilawm
pal khua an si Cuka cun Mara miphun
hna cu Tlaanglaang le Khuafo kar Marua
tlaang ah khin an ra i, Tlaanglau hna cu
Bairam ah khin an kal Leitak miphun

hna cu nı tlaklei ah an vung lan ı, Leı-
tak khua cu an vung tlaak Hi caan bı
A D 1500 hrawng ho bı sı dawh a sı

Cu hna pawl cu (Leıtak pawl) Leı-
tak ah sau nawn an um ı, Vui hrang nıh
a ʃhio hna ca-ah Leıtak khua cu an tıe
taak ı, Tıplı ral ah an kal Vui hrang nıh
a ʃhio hna caan bı cu Vuangtu khua an
tlaak hnu a sı ca ah, A D kum 1700
hrawng sı dawh a sı Zeıcah tıah Vuangtu
tuania ah bıu, "Vuangtu nıh Thanılaang
Khamrei Hlawching pa Lıan Cı an put
ı, Vui nıh a ʃhio hna ca-ah Tıplı ral ah
an kal" tıu a um ve ca ah, Leıtak le
Vuangtu an ʃıo nı bı ı khat selaw a dawh

SIAPANGLAI TIKHUR AN HMUHNAK

Leıtak, Tlaanglau le Mıram mıphun
hna, Leıtak khua ı an um ho ah bıu
Keı paw khua ah, mıkeı pawl an rak um
ho bı a sı ve Keı paw khuamı, mıkeı
bawpa cu Phu Sui a rak sı an tı Voi
khat cu Phu Sui cu ram a vaak ı, Leı
khua ah cun a vung phan ı, Leıtak
bawı fanu, Tıal Vaang an umı bı tı a
rak than. Phu Sui nıh cun, Tıal Vaang cu

a tlaih i Keipaw ah cur a kal pi A sin-
 10; Tial Vaang cu a dawh tul ca ah Phu
 Sui nih cun i sieng loin, nupi ah a ser

Tial Vaang cu a tapi nih a hun
 kawl leng nang i Keipaw khua ah cun a
 hung phan i Phu Sui lo a kal kir a si
 ca ah a farnu Tial Vaang nih cun Sei a
 khuh i a thuh Zanlei ah cun Phu Sui cu
 a hung tlung i fanchung i a hung luh le
 caangka in 'Laimi rim a nam' a ti an ti
 Tial Vaang nih con Keimah pei Laimi
 cu ka si cu keimah rim ta i si lai tiah
 a leh an ti Phu Sui zong nih cun a si
 tak rua a ti i, a dai an ti

Zanah cun an it i, Phu Sui cu Tial
 Vaang nih cun hitihin bia a bal (1) Kan
 ar raangte hi, zeicabdash bi tluk lawm-
 mam hin kan congh hramh nak hi a si"
 tiah a ti an ti Phu Sui nih cun Hi kan
 ar raangte he hin kan nunnak ai thi
 Hi kan arto hi a ke khiak law ka ka a
 kiak ve lai tiah a chimh Tial Vaang
 nih cun a th x^h than i (2) Kan khua
 (Lestak) ti a har tuk i, tiva i wngte i an
 than khi khuzei tal ah ti a um hnga lo
 maw tiah a Lal than Phu Sui nih cun
 "A um ko Flak-um chungah Lachon
 chia baa selaw, a khupin chia baa selaw,

ou lachon a cinnak hmoun zawnte cu co
hna selaw ti a chuak ko lai" tiah a ti
Cu bia an i ruahmi vialte cu a tapa nih
cun a ngaih dih hna

A thaizing cu an tho i, Tial Vaang
mh cun Phu Sui cu a thawh i, "Sa hi ze
sa paub na ka ei ter dih cang A sinain,
thoci sa na ka ei ter bal lo i tho i sa
hung ka ei ter law ka duh hnga" tiah a
ti Phu Sui an cang, Tial Vaang bia al cu
a duh lo ca ah, tahrang a phurh i thoci
kawl awkah cun a kal

A kal le cangka cun a tapa he cun
an tho i, an ar, raang ci an i tlaih i an
zam Zanlei ah cun Phu Sui cu a hung
tlung i Tial Vaang a um ti lo An ar
ruangte cu a zob i a um fawn lo Laim
rimnam a zam ko lai bi ta a ti i a hun
dawi hra A hun dawi lenginang ko hna
i Tial Vaang le a tapa nih cun a kan
phak deng cang lai an ti i ar cu a tla
an khiab Cu ho ab cun, Phu Sui cu a
kut a rak khiak ve Phu Sui cu a thin
a tung tuk i, a rannak cun a hun dawi
hna i, tlawmpai ah ar cu a ke an khiab
Cu tiah cun Phu Sui cu a ke a rak khiak
ve. Kaitlau cu a thawn tuk ca ah a ke
kiah bu cun, a hun dawi thiamthiam hna

1, a za caig an tinn ar cu 1 nghawng an
merh 1 an thab Phu Sui cu 1 nghawng
a rak 1 merh ve 1, 2 thi an ti

Tial Vaang 1 a tpa cu Leitak
khua cu an phan 1 Phu Sui nh a chim
mi vialte cu an chim 1 na Phu Sui
chimng e cun tik-um churg h cu
lichon cu an chih 1 an khup hnu h
zan ih cun a kakip ih an thil 1 hmun
khat ih cun lach 1 cu 1 cih taktak Cu
tikih cuki hmun cu an cawh 1 ti a
chuak taktak Tikhur h cun an ser 1 tu
tiang Siapanglat tikur an tinn k'ra si

Cu tikhur cu Tial Vaang le a ti
kettlau kut n in luatk in in hmun
1 si ca n suatk 1 ngom paulpa ih
siapanglat tikhur ih an hung tik 1 an
kut an 1 tawl manh ih cun 1 nghawng
hmann an thiag tiah an ti

ATU LEI H AN TLAAK SI G

Kum 1e30 AD hr 1 thab hin Lei
tak le Miram hna sin 1 a kuln 1 thin
ngan phun hna cu Ahlin Lahmni 1
Sawibia phun pawl an sawm hr 1 1 Salua
Tipum in Leitak kan tlaak tha 1 ih tiah
an rak kir Leitak an pbak hlan atu Ti

seh hmoen khi an phan i, khua an sa,
 A-mnahn, cuka hmoen cu facang a chuanh
 lo ca ah, kah nang kho loi loi, Salua Ti-
 pum ah kan kir lai an ti Thangngan phun
 milai pa nih cun, "Kamnih cu kan arpi
 kap thumter i, a keuh blan cu kan hun
 ngah lai, rak kan kai taak ko u," tiab a
 ti hna an ti Cu tikah cun Thangngan
 phun a dang cu an kir i, milai pa cu
 Aihlin, Sawibla phun nih cun an hun
 ngah i, an hung taang. Salua Tipum cu
 Tawngkawlong ram chungah a um

Cu pa le a hawile cu Salua Tioum
 ah kir loin, Laitak' loi ah cun an ra i, atu
 Albur ram Saikai hmoen ah khi an um
 Saikai cun an hun i thial than i, atu Lei
 tak khua ni tlaklei, Siapanglai timi hmoen
 ah an hung um Cuka hmoen an um ho
 ah cun nihat cu Sawibla chung pa Sui
 hlen an timi pa bi a Sia sa nih a seh an
 ti A hmoenak neh cu a hun zult leng-
 mang i, Siapanglai tikhur ah a hung
 chuak. Cuka ah cun, Cakeri cu, Sia sa cu
 a rak ci cuahmah ko i, Sui Hlen nih cun
 a pool i, Cakeri cu a thab A thahnak
 hmoen cu a hun zob i, tikhur tha ngai a
 ah, Inn ah cun a tlung i, a hawile cu a
 chuanh hna i, an hung zob tikah tikhur

tha ngairgei a si ca ah an un n k cu an
 chuah taak i cu tikhur hmun ah cun
 khua an hung tlaak Cu khua cu atu i a
 umni Leitak khua khi a si i sia neh zu h
 in an hnuhmi tikhur a si ca ah Siapang
 lai tikhur an ti Leitak le Mirum nih an
 rak tuah ho ah hin Siapang lai Tikhur n
 rak ti rib lo n umnak hlun tiva kha
 'Aihlin pa va an ti i, nihun ting Aihlin
 pa va tiah an kawh thaj

Cuticun, Leitak khua cu Th ngangan
 phun nih cun an uk tna Thangog n phun
 hrintlaak hi a cu bitihin an si Th ng
 ngan nih Rum Thang a hrin (Rum Thang
 pa hi Thangngan si dawh cu a si jo
 Zeicatiah Salua Iipum i an um ho in
 Thangngan chung ti an si cang ca-ah
 Leitak a hung tla thantun zong cu Tharg-
 ngan chung i milai pa a si ko A sinain
 Rum Thang pa hi a ho a si ti taktak hi
 hngalh a si lo ca ah Thain Ng n nih
 Rum Thang a hrin tiah an mah tuania
 chintu pawl nih an ti Th ng Ngan nih
 Rum Thang a hrin Rum Th ng i h lai
 Ngan a hrin Lai Ngan nih Halkha
 Kheenglawt chung a thit i, Lian Baw le
 Rum Lia, a hrip hna A oupi cu a thit
 ca-ah, Zokhua cu a thit than i, cu nu he

cu, Thaw pa (Thor pa), Baw Hnir le
Baw Thing a hrin hna Lian Baw hrin
cu atu i, Aibur Sa Khawng te chung khi
an si

Rum Lian nih Tial Hnin a hrin i,
Tial Hnin nih Tiet Khar a hrin Tiet Khar
nih Hmun Hlun a hrin i Hmun Hlun nih
Chum Kung a hrin Thaw Pa hrin cu atu
i Thony Ngua Uk te chung hi an si

Baw Thing nih Sai Thang le Mang
Lung a hrin hna i, Sai Thang nih Tai
Chung a hrin Mang Lung hrin cu atu i
Khua Uk le Thang Hnin te chung pawl
khi an si Tai Chung nih Lian Hnin
Thang Bi le Khen Hnin a hrin hna Lian
Hnin nih Khua Hnin a hrin i, Khua
Hnin nih Mawng Kio a hrin Mawng Kio
nih Van Kung a hrin i, Van Kung nih
Sang Khar, Je ovah Witness Pastor, a hrin

LEITAK KHUA AH HLAWN CEU BAWI AN CANNAK

Leitak khua ah Thangogan le
Aibho phun pawl nih khua an tlaak i,
tha te i khua an sak hnu ah hin, sa le
ral runvennak ah kan the tki deuh a an
ti i, mi kan kawl lai tiah Leitak khua mi

cu an i thawh Cu ho ah cun, Mang
 Kheng Hlawn Ceu baw Ral Hnin sale
 hi ram kan kaw lai tiah an i thawh ve
 i Leitak pawl he cun Limtiang an timi
 atu Congthia khua hmun ah khin an i
 tong an ti Thawngpang cu an i hal i an
 duhnak a khien ca ah cuticun Hlawn Ceu
 pa cu, Leitak an cun an put i Vokkeuh
 Arkeuh an pek

Cuticun ni khua i hung sau tikah
 Hlawn Ceu pawl cu an chuak clo i
 Thangngan p'un pa i nih cun an kan tei
 lai ti an piang Hlawn Ceu cu Ziahau
 phun an si ca ah (Hi ho ah hi Lair in
 ab Hlawn Ceu phun hi mithawngk le
 min ngoibik an rak si) an hni fenh hi in
 khup tiang tote min an i tenh i cuu
 Thangngan phun pawl nih cun scri sat
 nak i bitihin hla an phuab hna

An hni seng an cari h-meng vo beh
 Cale cakı zaw na ta e, t ah au ti hna
 A sullam An hni fenh uih an thapet
 hmanh hup hlah e
 Sa le ral dah ngai an si ti hna

Hlawn Ceu pa nih cun fa a hrin i,
 Ceu Pa le Lian Hlawng an si Lian
 Hlawng nih fa a hrin hna i Chiah Tin
 Khar le Van Hnuai fir an si Hlawn Ceu

cu' an thengcha i, Thangngan phun pawl
 cu' an' tdi' dang hna. Cu' tikah em Thang-
 ngan phun pawl cu, Lottak um cu an
 thia tr lo i, Suragen Einzah pawl sam
 an bat hna i, atu Abbur khua khi
 an va tlak.

Thangngan phun Abbur ah an' kal
 dih ca-ah, Hlawn Ceu cu Lottak ah cun
 bawi ah an cang thai i, Chiah Tin Khar
 nih Lottak ram cu a co A nau pa Van
 Hnua: Thir cu hau zul si sawm hna i
 Tipi raf ah an' kal i, Sangau khua khi an
 va tlak Van Hnua: Thir gih Lian Kung
 to Tai Khar a brin hna. Tial Khar nih
 Thing Tu a brin i, Thing Tu nih Hai
 Hmang a brin Hai Hmang nih Tai Thio
 to Van Hnua: Thir a brin hna Hai
 Hmang nih atu i Lawngthai khua khi
 a va tlak.

Hlawn Ceu pa nih Lian Hmang
 Lian Hmang to Chiah Tin Khar to
 Van Hnua: Thir

Chiah Tin Khar	Sai Thang
Sai Thang	Bawi Khar
Bawi Khar	Raf Chum
Raf Chum	Mang Hmang

Mang Hnin
Tial Khar
Thawng Ceu
Ral Chum
Mang Hnin
Sang Vung

Tial Khar
Thawng Ceu
Ral Chum
Mang Hnin
Sang Vung
Mang Ling

A cunglei min hna kan zob tikak,
Leitak ah Hlawn Ceu an dawinak hi
ghan 12 tuk a si 1, Hlawn Ceu hlan ah
ghan hoxb tuk um dawh an si ce-ab
Leitak khua cu chun 14 si dawh a si
Ghan khat ah kum 25 in kan tuak ah
cun, kum 350 a si 1 Leitak an tlaak nek
hi A D 1630 ab si dawh a si

HMUNHALH KHUA

Hrang Chia le a hawilo Khuang-
caw khua i an um ho ah hin Halkha
Zaathang That Cin fa Kim Dun hi Satha
haw fagu, Dawi Hmang a thit i Satha
ah an um, Hrang Chia le a hawilo nih
cun, saral kan i suagveng kho lai lo an ti
ca ah, Kim Dun le a nupi cu an va
laak hna

Kim Dun cu a bung ah i, Khuang
caw khua in, Tikir kan tia lai an ti ah
hin, Kim Dun nupi nih Fambawl phun

Bilzam Thumang phun Pa Tawí le Rual
 hleng phun Hram Ai a sawm hna 1,
 Khuangcawí khua ah cun ina 25
 an taang

Cu hna nih cun 1840 kum hrawng
 ah Hmunhalh khua khi an huog tlaak
 Kim Dun fa khua chun cu a bawí 1,
 Khua Chun nih Nu Chun faah Huat -
 Luai a hrin 1 a pa Bawí fung cu a
 chawn Asi nain nutak fa Ngun Kung
 a bung zat tikah Huat Luai nih Banaw
 htiang khua a tlak 1 Hmunhalh ah cun
 Ngun Kung cu bawí a si Huat Luai
 Huat Luai nih Banawhtiing a tlak bi
 cu Kum 1920 hrawngah a si

Thangangan phun Rum Lian nih
 Lai Ngan a hrin 1 Lai Ngan nih (1) Rung
 Ling (2) Lian Bawí (3) Mang Lung le (4)
 Thaw Pa a hrin hna Rung Ling hrin cu
 atu 1 Rung Ling te chung khi an si 1
 Lian Bawí hrin cu Rum Thang te bi an
 si Mang Lung hrin cu C Q Lai Tom te
 hi an si i, Thaw Pa hrin cu atu Tonny
 Ngun Uk te hi an si.

Thangangan chung Aibur ah an kal
 dii ca-ah, Hawn Ceu cu Leitak ah cun
 bawí ah an cang thal 1, Chah Tin Khar

nih Leitak ram a co i atu i Sang Vung
te chung hi an si A nau pa Var Hnuai
Thir cu hnu zul ai sawm hna i Tipi ral
ab an kal i Sangau khua khi an va tlaak

Van Hnuai Thir nih Lian Kung
Tial khar le Tial Naw a brin hia Tial
Khar fa ah Thing Tu Thing Tu fa ah
Hai Hmung Tai Thio le Van Hnuai Thir
an si Hai Hmung nih Lawnglai khua
a tlaak

NGAPHAI KHUA TLAAKNAK

Ngaphai khua hi Zokhua Far Thluai
nih a tlaakmi a si i kum 1790 A D
rawngah bin si diwb a si i Far Thluai cu
Zokhua Khengmual chung a si i unau
rual 3 lakah ngakchia bik a si An unau
rual in an pa ro an i cu i i i ulc nih ro
an cubning a thio a hun ca ah Zokhua
in a couk i Hautheng miphun umnak
Curaang khua ah a phin Curaang khua
ah cun a um i Hautheng miphun nih cun
'mipeem an ti ca-ah a thin a bung i a
thial thao Curaang khua cun a chuak i
Lasawva kam lungkua ah a um Cu
lungkua cu 40 X 15 tluk a kuami a si i
umnak a that ca-ah, Far Thluai cu cuka

ah cuu khua a sa Cuca ah cun atu mang
 lo "Far Thluai Lungkua" tiah an ti thai.

Cuca i a um ho ah ean pikhai cu
 sur a chop i. Hleppo baw Hui Ting, ho
 an i tong. Far Thluai nih cun, Hui Ting
 cu khua thar tlaak a sawm Sibmanhselay,
 Hui Ting nih cun, 'kelmah cu ka si kho
 hi lo. Naangmah nih kaw law na bmuhi
 ah cun, ka far va Mang Hiei ka rat ter
 ve lai tiah a ti

Cuca-ah cun Far Thluai nih cun
 khua thar tlaak awk cu a kaw i, atu
 Ngaphai khua-khi a tlaak i, "Ngaphai
 khua" tiah a ti An biakam bantukin, Hui
 Ting nih cun, a faru le Mang Hiei cu
 Ngaphai ah cun a bun thlar hna Mang
 Hiei cu, Cimzah a si i, baw phun an si
 cu-ah, Ngaphai-cu an uk hna Khua tlatu
 taktak ah cun, Far Thluai a si nam,
 Mang Hiei brinthiak nih, baw kan si
 an ti sa-ah, Za Poi nupi Ngue Khen nih
 hithin hia a phuah hna

Bi-Hlo a ee pe, haei va ne,

Tau na zo a lai ti to a la,

Far Thluai lokhu tau a ihu zuu.

A-sullum Zungza-bawi nan si ken hngar to,
 Phawkuhak tak bun sawt
 tak ah can,

Far Thluai Lungkua ir a themi
hna

Far Thluai hrintbhaak lna cu atu tui gah
Miram l Matu pengab tampi an um

NGAPHAIPi LE NGAPHAITE THENNAK

Far Thluai tlakmi Ngaphai klumi
hna acheu cu Tinca khua ih an tun
i thial i khua cuin a hung sau cun
Tinca khuami nih cun Ngaphai kan si
tah an ti ve An thial chhā lenṅmang
i Tinca khuami hna cu Ngaphai khua
mi nakin an tam deuh cang ca ih
khua min cu an i cuh cang Mirang
kha an hung kai i Mirang sinab cun
khua min cu an i cuh i tzo an i
cuai, Mirang nih cun Ahodah i bawi
deuh" tiab a hal hna Kanmah kan
bawi deuh" an ti veve ko nain Tinca
khuami cu an tam deuh ca ah an
te hna Caca ah cun Tinca khua cu
Ngapha pi an ti i, Far Thluai khua cu
Ngapha pi tiab an ti hna.

VUANGTU KHUA TLAKNAK LE AN BAWI

Kum 1870 hiawngah hin Matu
Peng Vuati khuami Thang Cem an timi
pa hi ram ka kaw! lai tiah a hun i
thawh i Leitak Thangngam phun sinah
a hung phan Leitak bawi nih cur
'Hikahin um ve ko tiah an rak ti i
Leitak ah cun sau nawn khu: a sa
Sia tampi a zuat hna i ramlak ah
Sia cu a khalh tawn hna ca-ah sia a
cawnghnak hmoo cu 'Thangrem Siacung'
tiab nihin ting an ti thai

Asi nain Leitak um thai cu a
lung a si lo i Vuangtu khua kti a va
tlaak Vuangtu khua cun kanmah lawng
cu saral kan i rungveng kho lai lo i ti
ca ah, Halkha ah an ra i, Sangpi oawi
Thang Ding kha kan in put lai tiah an
hung sawm Thang Ding nih cun a mah
ngaingai kal awk cu a si thiam lo ca-ah
lungzarb khua i a fale Al bik le Hlei
Lian a pek bna

Al bik le Hlei Lian cu an put hna
i, Al bik cu Vuangtu ah cun hawi a si
Al bik nih fapa a brio i, Hoiar Kham a
si Hoiar Kham cu a hung za i a pa a
nua rih ca-ah atu Khawbung khua kti

a tlaak i cuka cuu bawi a si A sinain
Vuangtu bawi Al bik cu a hung thi i
rocotu an um lo ca th Hnlar Kham
fapa Lul Ceu nih Al Bik ro cu a va co
i Vuangtu bawi a si than Hnlar Kham
fa upa Lian Hei lo a fal hna cu Khuu
hung ah cuu biw an cu g thar Al Bik
hrinthlaak hna cu

Al Bik nih H tat Kham a brin
 Hnar Kham nih 1 Lin Hei le
 2 Lu C u a brin hna
 Lin H i nih 1 Ki Khar le
 2 Za Uk a brin hna
 Kil Khar nih 1 Han Kung le
 2 Tin Uk a brin hna
 Tin Uk cu a brin

Lun Hei fa Za Uk nih Sams Mang
 a hrii Vuangtu Lawi I I C u nih Rai
 Uk a hrii Rai Uk nih Pa Cik Ia Cik
 nih Rai Kung Rai Kung nih Za Bai a
 I rrii hrii

HRIPHI KHUA TL AKNAK
LE AN BAWI

Hriphi khua hi Ringliwt phun nih
khua an rak tlaak : Mado khua an rak
ti A sinain an mab lawng cu saral kan

1 sangheng kho lai lo ti khuə an ruəh ho
 ah, Sangpi chung Thang Ding, fa Al, Bik
 lo Hiei Lien cu Vuangtu nih an put, hna
 1, Al, Bik cu Vuangtu ah cun baw a cang
 1, Hiei Lien cu a u pa sinəb um ləin
 ram dang tlaak awk a hng k i 1,
 Hinglawt khuə pawngah cun a hng um
 Ringlawt phun hna nih cun, Thang, Ding
 fa a si ti an hngah ca ah an aub 1
 huiunkhat ah an i fon 1, khuə an tlaak
 Cucu, Hriphi khuə an ti 1, Hiei Lien
 nih cun a uk hna

Hiei Lien nih nuhrim fa ab Tin
 Kham a hna 1, nuda fa ab Van Fhang
 lo Mang Lien a hna hna Nuhrim fa Tin
 Kham nih Mang Hiei a hna 1 Mang Hiei
 nih Thawng Ling a hna Thawng Ling
 nih Khar Lui a hna 1, Khar Lui nih
 Tin Kham 2 a hna Tin Kham nih
 Thawng Ling 2 a hna

Cuticun, Sangpi chung (Zaathang)
 Thang Ding faic nih Vuangtu Khuəbung
 lo Hriphi an uk hna ca ab, Zophei ram
 cu, Zaathang chung ram ab a cang Hiei
 Lien nih, Hriphi khuə a tlaaknoak hi kum
 1230 hawngah si dawh a si

SALBN KHUA TLAAKNAK

Hrphh khua in H'ei 'ian fa hoiang
 bik pa Meng Lian nih khua thar tlaak
 awk kan lawl lai tih hawi a sawm hna
 i, an kal Hrphh khua in mitlak lei ah
 an kal i atu Salen khua thiangah khin
 khua pakhat an va tlaak i Caangkal khua
 tiah an ti Cuka ah cun kum 3 tluk khua
 an sa i, an mah lawng cu sara ru vernak
 ah an hna a ngam lo ca ah Thau khua
 ah an va kal i Vuangtu chung pa Tho
 Hlawng an va put A sinain cu pa he
 lawng zong cun an hna a ngam thiam
 thiam lo ca ah Halkha khua ah n ra
 than i Kheenglawt chung pa Lian Khumb
 an va sawm Lian Khumb le Tho Hlawng
 nih cun Asiahcuu hika hi cu sara' run-
 v nnak ca ah a that deuh lo ca ah a
 chik deuh ah khin i thial kun usih" an ti
 hna Khika ram khi Cinzah ram a si
 ca-ah Thantlaang Cinzah sinah an hal
 hna i Thantlaang Cinzah bhatlaaknak in
 chaklei deuh ah cun an hung i thial i,
 Salen tiah an ti Hi liu caan hi kum
 1850 hawngah si dawh a si

VOMKUA KHUA

Hriphi khua thiamthiam in Hlu
 Iaa nih nutlai fa ah a brinmi upa cem
 Van Thang nih hawi a sawm hwa i
 Vomkua khua an va tlaak ve Vomkua
 khua an tlaak zong hi kum 1850 hlawng
 hi si dawh a si

Cuticun, Thantlaang peng khua
 visite hwa hi, Thantlaang Tlaangrua Lei-
 tak, Vuangtu le Hriphi khua an tlaak
 chap leongmangmi an si hwa Kum 1890
 February thia ni 13 ah Miraang cu Hal-
 kha khua an phan i a thaizing 14 3 1890
 ah Toantlaang bawi nih Miraang sinah
 an ra i an rak rem hwa ho ah bin cu
 ho i an ukmi hwa Thantlaang peng khua
 hwa cu a tanglei hwa hi an si tiah Mi-
 raang sinah cu an lung chim

1	Khua min	Inn zat
1	Thantlaang khua	110
2	Scpum khua	30
3	Sibhmuh khua	10
4	Farraun khua	30
5	Lungding khua	10
6	Lungler khua	100
7	Dawn khua	100
8	Thangzang khua	100
9	Bungkhua khua	30

10. Tungkah khua	20
11 Ruakbua khua	30
12 Tiau khua	100
13 Hrangkhan	50
14 Tikir khua	20
15 Salen khua	30
16 Hmunthi	60
17 Thluai in	50
18 Tlaangua	80
19 Tlaangui	100
20 Vonkua	0
21 Tlaangui	0
22 Knu hal	10
23 Hmunthi	0

MAR LI LAI DOHNAK

Kum 1700 A D hrawng tung ah hin
 Laim ah Mar miphun tampan rak u
 ri h An umnak hmuu hni cu Dalam
 perg ntlak lei k Thantlang perg ntlak
 lei viala ah hin an rak um

Mar miphun hi Kaleu o n Laim
 ah hui Laimi blan ah an rak kai an
 hnu in Laimi phun an rat ca ah Laimi
 nih hin an ter longmang hna i, Mar cu
 an zaam longmang ca ah Laimi nih an
 umnak cu an rak rolh longmang hna

Sunthla Lailun zongah hin an rak um
 cang nain, Laimi an rat in an zang 1,
 Laimi nih an roih hna Laimi Laitam 1
 an hung phak tik zongah hin, Mar nih
 cun an kianh hna ca-ah, Palam peng ni-
 tlaklei le Thantlaang peng ntlaklei ah an
 um, Laimi, (Hmailei sam tom Laimi) hna
 cu Halfa peng a diblak le Thantlaang
 peng a cheu (nichuablei) ah an um ve 1
 Thantlaang pengah cun, Khuahbriogthlaang
 ah khin ramri-ah an rak um Vanzang-
 thlaangah Vanzaog le Pautu ah khin an
 rak um Lian Do te unau tuanhia hi Van-
 zang 1, an rak um lio ah a si

Hi lio ah hin, Mar hi Laitam ah
 sau deuh a rak um chungmi an si ca ah
 an lianggan ngaingai ve cang 1, Vanzang
 bawi Hau Cem an timi pa hawi cu a
 rang chiehnak lampi bmanh hi a dangte
 in kaupi in, a michia hna nih an rak
 cawh piak ti a si 1, cu lam cu atu tiangin
 a um ko rib (Vanzang nih cun, 'Hau Cem
 rang chiehnak tiab atu tiangin an ti rib)
 An thlan hi tampi a um 1, an Hayka ah
 an bawipa Hau Cem thlan cu a um 1,
 Khuahbriogthlaang ngai a si venak cu lang a
 Sanlei pe 8, a vaang pe 6, a chah pe 3 a
 si mi pi hi a thlakhar ah an khar 1, cu

1 Vanzang nih a thlan thlano cun lam an
cawh ca h a siue in a peni i mung
pathum ruh a um (Cu ruh cu Pu Ch a n
Kio ut a mah mi hmiim in a rok
hmuh mi a si)

Cuti an rak lenh a caah cu an
pawrgkim i a ummi hna he cuti a rak
i rem ti lo i an rak i do l n n n a w
Voik'at cu Sopum le Thantlaang i d l
Lahva ti va cel ah Thant i i i i i i i i
ana cu Nadi a pawai i Mer mi a
thi in a peol hoi an thn h a i an
rak thah hna

Cu bantuk cun a hi hngth e
zongah hin Mer mi cun La a tump u
an thah hna Zeical di h cuti n thn i na
tian cun Laimi he uruhmun an i cuh
pauh ah Laimi nih cun an te i i i i i
hna ca h an trin a hunnak cu a si Cuti
an thah lengmani hna ca ah cun i i i
zart le Thantlaang cu an thn a hun a
tuk an duh ona Lungza h lo Thant'ang
hi an mah lawng cun in i i i i i i i
ca ah an do ngam hna lo i Lungzart i
Thantlaang Cinzah baw i nih cun Halkha
Nguntual chung baw i, Lan Dun an hung
i roih Lian Dun zong nih cun a nah
lawng cu a ngamh ve lo ca ah Zo Kawl

(tihin khuami) Maung Myasan an timi
pa a va sawm (Zo-Kawi hi Lai hrin an
si va. Kalemyo i an um ho a' chuakkhat
lailai an si nain, an nih hi. Laimi sinah
Luram ah kai loin, Letsava dong an
hrawng i, Zawram ah an um ca ah, Zo-
Kawi a' sinak cu a si)

Tihin khuami Muang Myasan cu
meithal zuun 200 lo dar miakpi zuun
khat le ralkap 200 ho a hun i
thawh i, Halkha Nguntual caung bawi
Lian Dun cu a hun i sawm i, Thantlaag
le Lungzarth ah cun an ra Hi ho ah
hin Laimi le Mar mipbun nih cun
meithal hi a mei hmanh an rak himu
bal lo i, a theih zong an rak thei bal
lo Muang Myasan le a ralkap hna
nih meithal an rak ngeih khawhnak hi
East India Company nih Bengal ram
kha an rak lakcang i, Kawram cu an
rak la rib lo. Asi nain Kawi le East
Indian Company hnatlaknak in Tavoy
kha Naaf tiva kam rib tilawng dinhnak
kha an rak tuan i, Europe ram i, mei
thal an hman dub ti lom Fawkeu
meithal pawl kha cuka tilawng dinhnak
ah cun an rak zuar i, cucu Muang
Myasan lo a ralkap pawl nih an rak

cawh canh an ngeih nak cu a si

Maung Myasan cu a ralkap 200
 he cun an ra i, Lungzarb kbui cu an
 hung phan Zeitindah kan doh hni lai
 tiah khua cu an khang i Maung My
 asan le a ralkap nih Khuahring tlang
 hin Zongte lei ti an nam lai i Chlan-
 tlang nih Vangang tlang hi an rik nani
 ve lai ti a si Mg Myasan le a ral
 kap pawl nih cun Tlangkhua in Zongte
 lei cu an hun nam i, an meithal cu i
 an kah hni Mar pawl nih cun zai a
 si ti cu an hngih lo i, fei le nam in
 rak doh an timh hna Meithal cu an
 bun kah hna i, phung ati i a thawng
 an theih tikah cun an lak i minung
 pakhat kha an khen i a thi Cu tikah
 Mar pawl cu an Khuaruah a har i
 'Zeitadah a si hni?' Phung ati pawh
 ah kan thi," an ti i ar ko in an zoh
 hni Cuticun anhun nam chin lengman
 hna i, Mar pawl cu an thih lengmang
 ca-ah Phung ati pawh ah kan thi i
 doh khawh ding an si lo an ti i an
 punn hmanh la manh loin an zam
 Cuticun an daw lengmang hna i khua
 khat hnu khua khat, cun khat le zan
 khat ti awak an laak Mar pawl vialte

cu Tio Rai ah an zam dih. An bawipa
Lalmising zong an rak tlah

Vanzangtlaang i a ummi hna cu
Thantlaang nih cun an hei nam ve hna i,
Khusihringtlaang i an i dohnak thawng-
pang le an konglam cu an theih ca ah,
Vanzangtlaang Mar pawl vialte zong cu
inn khat hmanh taang loin, Tio thlang ah
an zaam dih ve

Lairam i a ummi Mar, cuti an
vung zaam tikah cun Tio thlang i a rak
ummi Mar, Bawlte phun pawl cu an lau
ve i, thlanglei chin ah an rak zaam ve
Bawlte phun pawl umnak hmun cu a
lawn ca-ah cun Lairam Mar pawl cu
Bawlte phun pawl umnak ah cun an um
ve Lungzarh le Thantlaang pawl nih cun
hung kir kho ti hna blah seh tiah Tio
cun an cawngb hna i, cu a cawngtu hna
tampi cu caan a hung sau cun an ram ah
kir ti loin, Tio kamah cun khua an sa
oelh i, atu i, Thaidor ngharchip khua
brawng minung khi an si Cuticun, Khua
fo le Lungzarh tampi hne cu atu tiang
Mar ram ah tampi an um Bualpi khua
cu Cinzah chung Ngun Ling nih a tlaak
i, Lungzarh tum khua zong khi, Lungzarh
khua in hei tlaak mi a si.

Mar miphun le Laimi phun hi
 Chin timi miphun chung ummi an si ca ah
 phunkhat cu an si A sinun Mar m-
 phun hi Zo miphun chung mi an si
 Laimi phun cu a hramthavk tein Lai
 miphun an si ko i atu i Cinzah Z thang
 Khenglawt ti bartukin hinhphur i i rak
 i dangmi an si Hinhphun in in rak i
 dang nain miphun in in i khah e ah
 (Chin timi miphun v v e kan s) i i luk
 ram in Kawi ram ah an hung zum tikah
 hin bmuikhat te h chuakkhat le an lai
 tein a ra mi an si

Kalemvo an hung phak tangh hin
 hmunkhat te ab an ra fi i Kalem cu
 ah hin hmunkhat re ngat i um f or
 Mar miphun pawl hi atu kenson sung ah
 kbin an rak um i Lai miphun pawl cu
 Nahchawag kbua hmun hrawnlah hin
 an rak um Cua ah cun thang cing tan
 hung kai channak zong hi ai khat lo i
 Mar miphun pawl hi cu Shan Tulik
 pawl hremnak cub lo ruangan i i kan
 nih Laimi phun tu hi cu A D 1364 ah
 Ava Siangpahraang nih a ukhak a hin
 kaubter ho ah a si ca ah, Mar miphun
 pawl Leiram ah an hung kai hmasatnak
 hi a si Cua ah cu Mar miphun pawl cu

A D 1300 hrawngah Lairam ah an kai i
 Laimi phun pawl cu 1370 hrawngah Lai
 ram ah a7 hung kai ve Lairam lei ah
 Mar miphun pawl cu hung kai hmasa
 hmanb hna selaw, Mar miphun cu p^hai/
 te iau deub an si ca-ah, Laimi an hui
 tik paub ah an kianb lengmang hna Cu
 ca ah cun Laimi le Marmi hna cu u le
 nau chuakibat le latlai sibmanb hna
 selaw, a hnu ah cun a7 i rail i a7 i do
 lengmang, an i doh tik paub ah Laimi
 nih an tei lengmang hna ca-ah, Mar nih
 hin, Laimi cu an hui d-uh hna A sinain,
 hmunkbat i an umnak paib ah i in
 Laimi nih an uk zungzal hna Thantlaang
 Qazab aih hin Tipi ral i a ummi Mar
 khua tampi hna an uk hna i chiah an
 kholb hna Chuncung le Mangkheng
 Hlawnceu hna zong nih Tio raal khua
 tampi hna cu an uk hna i, aan siupi
 tiang chiah an khaw'h hna A hnu ah
 cun, cuti chiah khaw'h lengmang kha an
 duh ti lo i, an rawi hna i, Heikba Ngun-
 tual chung Thang Hhang zong Hausat
 khua ah an rak than dongmang.

History kan zob tikah bin, zeitik-
 hmanb ah Mar miphun bi an lang bai lo
 i, Lai a si lo ah, Chin ti lawngin an rak

lang tawn Lairam an hung plak hnu
lawngah hin an hung karh deuh ve cang
i Mar miphun tiah min langin an nung
um ve A siuui Mar miphun le Lai mi
phun cu hriipoun in i daug hmanh usih
low miphun in kin i khah ko ca ah
Tio thlang le Tipi th'ang i kat khah
hin Lairam hui zong tammi n kal ve i
Mar ran ah hin Lai mi o' an tampi an
um ve

KHUALHRING TLANG KHUA TLAKNAK

Khu hring tlang u khualhring
miphun a si mi Mar umnak a rak si
ca ah atu tingin khualhring tlak an ti
thai kauahring miphun hra cu lung
zarh Cinzah nih aimah lawng an tuk
ngam nna lo ca ah Halkha Nguntual
chung an i siwn hna i (Ivan Dan)
Khualhring tlang Mar vialte cu in thi
dih hna Cuca ah cun Khualhring tlang
vialte cu Halkha Nguntual chung tam
ah a tla Cu ho Khualhring tam cu
Lai va semnak in Tio ah Tio le Lahva
tonnak in Lahva hna lai ah Lungzarh
khua taw tiang a si

Mar an tuo hnu abhin abohmanh
 nih khua tla ngem loim sau nawn a
 um Sau nawn hnu ab cun (Kum 1760
 hrawng) Zahau nih atu Zongte khua
 an hong tiak Cu trkah cun Halkha
 Nguntual chung nih cun an ram kha
 Zahau nih an kan chub sual lai ti an
 phan ca-ah Tlangte khua khi an hong
 tiak ve

Tlangte khua : Nguntual chung
 the te : khua an sak hnu abhin
 Ramthlo khua in Hiawnceu pa Tler
 Hmung an ti mi pa bi Tlangte ab cun
 a iak pem : Tlangte khua ah cun sau
 um lo in Tlangkha khua khi a vung tiak

Cu hrawng ab cun Chuncung
 Mangpa chung an ra ve : atu Tibbual
 khua pawgah khi Lenzung khua an
 hong tiak ve Voikhat cu Lenzung khua
 Mangpa chung pawl nih cun Pawpi an
 kah : cu pawpi an kahmi cu Tlang
 khua Tler Hmung fale nih cun an
 chub hna, Lenzung pawl cu an thin a
 hong tuk : anmoh lawngin zei an ti
 ngem tung hna lo : Thiantlang Lal
 Lui an va roih Lal Lui nih cun
 Tlangkhua cu a va fah hna : minung
 is a tiah hna. Thiantlang lei ah cun

a hun tlun pi hna : Sopum hual an
 phak ah Lal Luni nih cun a t'ah
 mi hna lakah pakhat pi Tawk Al an
 timi pa cu hmuichon ah ai sel i a
 kah i a thi A tangmi 12 hna cu
 Thantlaang ah cun a phak pi hna : hreng
 a khienh hna i a hrem hna Thon hua
 upa cu Thantlaang ah cun an ra i l l
 Luai cu an hung rem Lal Luai nih cun
 Hlaangkha le Lenzung mi hna cu a rem
 ter hna i an kir A sinan Lenzung kha
 mi hna cu Lenzung khua ah hreng ti
 loin Tibbual khua khi an tlak k'at an
 tiangin a hmuu thai

Tlaangkha Tler Hm ng i a Van
 Hai a hrem i Tler Hmng le i l l mi
 cun Tikhu ngtum khua khi an hei th l
 chin i, atu Col Van kull te chure H
 an si

Cu tikah cun Nguntual chung nih
 cup kan ram midang nih an kan chuh
 thai lai ti phan ah Thinghua khua x i
 an hei tlak than

Zongte khua cu Khuallung ram i
 rak si i Nguntual chung nih an thio h
 ca ah. Nguntual chung ram a si nair
 Zarahau nih an hung tlak ca ah Khuall
 hringtlaang minung dang ho i fonh loin a

dang teio, an rak um Cu tikah cun
 Nguntual chung nih cun kan ram a si
 tiah bia an tamb Zongte khua Zahau
 zong nih cun 'a si tak ko tiah an ti ca-
 ah, Nguatual chung pa Siang Kawng kha
 bawi ah an laak. A sinain, Siang Kawng
 cu, Zahau he cun an zia a rem ti lo i
 saupi a um hou ah 'Ka um kho ti lo"
 tiah Tlangte khua ah a hung kir Cu
 thawk cun, Zongte khua cu Zahau ram
 ah a cang thai

VANZANGTLAANG KHUA TLAACKNAK

VANZANG LE SOPUM

Laimi nih, Mar pawl cu an tei hna
 i, Lairam in an zaam dih cang ca ah
 Vanzangtlaang thluan cu ram lawag a si
 cang Cuca ah cun, Thantlaang Ciozah
 Hlawngching pawl nih, Vanzangtlaang cu
 khua tlaak an dub A sinain, an lung
 chungin an phanmi cu, Mar pawl kha an
 ra than lai i, an kan thab lai ti an phang
 A thlithup tal in an kan chim than ve
 suai lai ti hi an phang Cuca-ah cun,
 khua ngaingai i, tla loim, tluanglo ah an
 tlaak Cuticun, Vanzangtlaang thluan ah

khin a kakip ah lo cu an tlaak Cuticun
kakhat hnu kakhat an i thawn i lo ah
cun an thlawh hna

Cinzah Zahngo pa Tei Kar le a tu
pa Khar Hlei (Hlawngching pa) nih bin
atu Sopum khua pin i Rullei timi hmun
khi lo ah cun an tlaak i saupi an um
hnawh Tei Kar hi fa lai a si ca ah
Thantlaang khua ah sakhua rawlrel tinco
awk zehmanh ka ngei hlei tung lo tiah
a lo thlawh hmun cun atu Sopum khua
khi a bun tlaak Cuticun khua bang lo
riak bang saupi an um hnu ah cuka ah
cun, khuarg a ciwi colh Cuca-ah cun
Sopum khua khi a hlan ah cun Sopum
an rak ti lo i Khuangcawi hmun an
rak ti Cuticun saupi cu um thai a si i
khua ah a cang thai i Sopum khua tinh
an ti i atu tiang a hmun

Sopum khua cun Vanzangtlaang cu
ramriahnak le tlo lennak ah an hman i
Mar ral tib awk a um ti lo tiah an rua i
ca ah kum 1750 ah Tei Kar le Khar Hlei
nih Vanzang khua khi an va tlaak than

Tei Kar (Cinzah) le Khar Hlei
(Hlawngching) cu, Vanzang an an thi Tei
Kar nih Kil Himung a hrin i Khar Hlei
nih Tai Sawo a hrin Vanzang ah cun

sau sawn khua an sak ca-ah, In 100
hrawng tiang an rak karh.

TLAANGPI KHUA TLAARNAK

Thantlaang Cuzah lo Hlawhohing
nih an i tuihm taktak co, Tlaangpi khua
va tlaak kha a si ca-ah, Ter Kar lo Whar
Hter cu thi cang hmanh bna selaw Kil
Hmang lo Tai Sawn nih cuo Tlaangpi
khua tlaak awk cu an i tim thramthian
Cuca-ah cuo, an hawile tampi bna cu an
i sawn bna i, kum 1790 hrawngah hin
Tlaangpi khua cu an va tlaak taktak
Tlaangpi an va phak ah bin In 70
hrawng an si an ti

IZORAM STATE LIBRARY

cc No

cc by

class by

auth by

publ. period, by

transcribed by

location No

